

Леанід Лаўрэш

Вайна 1812 г. у Літве і на Лідчыне

"О год, празваны ў нас і надзвычайным,
І векапомным годам ураджайным!"

А. Міцкевіч (пер. Я. Семяжона.)

Падрыхтоўка Напалеона да вайны была канчаткова завершана ў верасні 1811 г. Вайну адтэрміноўвала толькі надыходзячая зіма. Флігель-ад'ютант, палкоўнік Чарнышоў дакладваў у гэты час Аляксандру І: *"Вайна вырашана ў галаве Напалеона, ён зараз лічыць яе неабходнай для ... уладання Еўропай"*.

Пачынаючы з 1811 г. у Расіі спешна будавалі на заходнай мяжы дзве новых цвердзі: Бабруйск і Дынабург; узмацнялі ўжо наяўныя ўмацаванні Рыгі і Кіева, і паміж Дзвіной і Дняпром выбіралі месцы для будучых умацаваных пазіцый. Пяць дывізій з малдаўскага войска, якія ваявалі з Турцыяй, атрымалі загад спешна вярнуцца назад да ракі Днястра, а адна дывізія з Фінляндскіх перакідалася ў Літву. Гэты адыход пяці дывізій з Дуная і шостай з Фінляндскіх вельмі не спадабаўся Напалеону і ён не прамінуў зрабіць аб гэтым належнае пасланне ў Пецярбург. Цар зараз жа адказаў, што верне дывізіі ў Валахію, калі, у сваю чаргу, Напалеон паменшыць залогу Гданьска напалову. Напалеон на гэта не мог пагадзіцца і адказваў, што ён узмацняе свае войскі ў паўночнай Германіі *"не дзеля пагрозы Расіі або з палітычнымі мэтамі, але адзіна ў намеры забяспечыць паўночныя берагі Германіі ад нападу ангельцаў, узмацніць мытную варту, захаваць грамадскі спакой у гэтым нованабытым краі і, нарэшце, та-ней трымаць войскі, чым у Францыі"*.

Літоўская шляхта з нецярпеннем сачыла за дзеяннямі Напалеона. Шляхта перадавала адзін аднаму чуткі пра французскага імператара, бюлетэні "Вялікага войска" пераходзілі з рук у рукі; аднадумцы Напалеона вялі агітацыю на карысць яго. Расейскі імператар Аляксандр І выдатна ведаў пра трывожныя настроі ў Літве. Губернатары даносілі, што з прыходам Напалеона ўсе павернуцца супраць Расіі, і ім загадвалі асабліва ўважліва сачыць за настроямі насельніцтва. Але знешне ўсё было спакойна.

У канцы красавіка 1812 г. імператар Аляксандр І аб'яўджаў войскі ўздоўж захаднай мяжы і наведваў Вільню. Ён быў сустрэты натоўпамі насельніцтва: нават самыя вялікія скептыкі паддаліся на гэты раз надзеям на рэформы і незалежнасць у межах Расіі - тую маласць, пра якую ўсе марылі, але расейскія імператар маўчаў і абмяжоўваўся толькі міласціямі да прадстаўнікоў шляхты і незвычайнай ветлівасцю з арыстакратыяй.

У Лідзе ён зрабіў агляд 6-га корпуса генерала ад інфантэрыі Дохтурова. У Лідскім павеце ў раёне Эйшышак квата-

равала руская армія ў 60 000 чалавек, карпуснымі камандзірамі ў ёй былі генералы Бахмеевы 1-шы і 2-гі. На пачатку траўня імператар Аляксандр І, аглядаючы карпусы, суткі прабываў у Эйшышках. Потым імператар наведваў маёнтак Веранова, які належаў 70-гадовай Клары Аляксандравіч. Гаспадыня, па наведанні, прыняла імператара за расійскага паручніка. Непазнаны Аляксандр піў з ёй гарбату, і пані пажалілася яму на тое, што ў яе сілай забралі 6 коней для будучага праезду імператара. Аляксандр, не адкрыўшы сябе гаспадыні, загадаў вярнуць коней. У Лідскім павеце, імператар пешшу наведваў Ішчалну - маёнтак Карла Лясковіча, піў з Лясковічам гакрбату, слухаў ігру дачкі гаспадара Ішчалны на арфе. Каля Ішчалны расейскі імператар інспектаваў 4-ы корпус генерал - ад'ютанта Шувалава (штаб у Васілішках) які складаўся з 11 і 23 пяхотных дывізій, аднаго гусарскага палка з 2-й кавалерыйскай дывізіі і двух артылерыйскіх брыгад. 6-ты корпус Дохтурова меў 20,5 тысяч чалавек і ўключаў у свой лік яшчэ і 3-ці кавалерыйскі корпус. Авангард 6-га корпуса (генерал - маёра графа Палена 1-га) складаўся з двух егерскіх і двух гусарскіх палкоў з ротай коннай артылерыі і месціўся каля мястэчка Лебяды.

29 траўня Напалеон прыбыў у Кёнігсберг для арганізацыі забеспячэння войска харчаваннем, а адтуль праз Велаў і Інстэрбург прыехаў у Гумбіён. Тут ён атрымаў вестку ад свайго амбасадара ў Расіі Лорыстона аб адмове Аляксандра І правесці перамовы ў Вільні і палічыў гэта найлепшай нагодай для неадкладнага пачатку вайны з Расіяй. *"Справа вырашана!"* - кажа ён. - *Рускія, якіх мы заўсёды перамагалі, прымаюць на сябе выгляд пераможцаў. Яны выклікаюць нас, але, вядома, пасля прыйдзеца на аддзячыць ім за такую дзёрзкасць. Стыніцца ў дарозе - значыць не скарыстаць спрыяльнага выпадку. Палічым за міласць, што нас прымушаюць да вайны, прыйдзем Нёман".*

Загадаўшы карпусам як мага хутчэй паспяхаць да Нёмана, Напалеон выдаў войску свой знакаміты загад: *"Салдаты! Другая польская вайна пачалася. Першая скончылася пад Фрыдландам і Тыльзітам. У Тыльзіце Расія паклалася быць у вечным міры з Францыяй і ваяваць з Англіяй. Цяпер яна парушае свае клятвы і не жадае даць ніякага тлумачэння аб сваіх дзіўных наводзінах ... Расію вядзе рок! Лёс яе павінен вырашыцца. Ці не лічыць яна, што мы змянілі? Хіба мы ўжо не ваяры Аўстэрліца? Расія ставіць нас*

паміж ганьбай і вайной. Выбар не сумнеўны. Пойдзем жа наперад! Прыйдзем Нёман, прынясем вайну ў рускія межы. Другая польская вайна, як і першая, уславіць французскую зброю і мір, які мы здабудзем, будзе трывалы і пакладзе канец пяцідзясяцігадоваму пыхліваму ўплыву Расіі на справы Еўропы".

Яшчэ да пераходу Нёмана Напалеон у гутарцы з Капенкурам сказаў, што хоча скончыць кампанію за 2 месяцы.

Трэба хоць пункцірам асвятліць жыццё нашых продкаў перад той страшэннай вайной. Вялізарнае расейскае войска на гістарычнай Літве ў значнай ступені ўтрымлівалася за кошт мясцовага насельніцтва. На гэты конт "Курьер Віленскі" пісаў: *"Шляхта Віленскай губерні атрымала імператарскую ўдзячнасць за згоду забяспечваць размешчанае ў Віленскай губерні войска харчаваннем на працягу ўсяго года на вельмі зручных для казны ўмовах"*.

Паводле ўспамінаў капітана І.Т. Радажыцкага, ў сакавіку 1812 г. пад час маршу 2-й артылерыйскай брыгады праз Пружаны - Слонім - Ваўкавыск - Мاستы - Ліду - Вільню правянт здабывалі пагрозамі і сілай. Капітану запамніўся нейкі стары пан харунжы ў Беняконях Лідскага павету, які ніяк не жадаў забяспечваць расіян фуражом.

У траўні 1812 да *"вышэйшага начальства дайшла інфармацыя, што ў месцах размяшчэння 4 корпуса (Васілішкі, Ішчална), жыхары маюць самую крайнюю патрэбу ў хлебце, і некаторыя ўжо ядуць траву"*.

Знясільвалі край і рэкруцкія наборы ў расійскае войска. Вялікія рэкруцкія наборы пачаліся ў Гарадзенскай губерні з 1802 г. У 1802-1806 г. у расійскую армію было ўзята 7742 рэкруты, у 1808 г. з - 2589 рэкрутаў (з Лідскага павету - 280), у 1809 г. - 2 190 рэкрутаў (з Лідскага - 255), у 1810 г. - 1418 рэкрутаў (з Лідскага - 162), у сакавіку 1812 г. Аляксандр І загадаў правесці дадатковы набор, але дакладных звестак аб ім няма. Увогуле ў 1802 - 1811 гг. рэкрутчына каштавала Літоўска-Гарадзенскай губерні больш за 16 тысяч чалавек, што нават перавышала натуральны прырост насельніцтва. У гэтыя гады рэзка паменшылася саслоўе беларускіх "месцічаў" - колькасць гараджан-хрысціян скарацілася больш чым напалову, у той час як сялянскае насельніцтва павялічылася. У чатыры разы паменшылася колькасць гараджан-хрысціян у Берасцейскім і Лідскім паветах, у два з паловай разы ў Ваўкавыскім і Слоніміскім паветах. Куды "разбеглася" беларускае мяшчанства, пакуль застаецца таямніцай для гісторыкаў.

А край усё напаўняўся

расейскімі войскамі. Ігнацы Яцкоўскі ў кнізе "Аповесць з майго часу" піша: *"Ужо з сярэдзіны зімы, гэта значыць, з пачатку 1812 года пачаліся перамяшчэнні расійскіх войскаў у розных кірунках. Але та-кое відовішча не было новым для Літвы. Выклікаюць яны нейкі страх і абмяжоўваюць свабоду, але з тае прычыны, што рухаліся яны ўсе на Запад, той, хто прыглядаўся да гэтага, міжвольна думаў пра Цорых, Аўстэрліц і Ену, куды гэтаксама прыгожа і гэтаксама дарога ішлі войскі, але ніколі не вярталіся ..."*, і калі нейкі малады афіцэр спытаў *"бабулю, якая, абатіраючыся на кіёк, прыглядалася да палка, што праходзіў міма: "А што, маці, ці была б ты рада, калі б мы пабілі французцаў? О, дай Божа, - пакорна адказала стаяра, - каб вы іх пабілі, а каб вас нярун пабіў!"*.

Пачатак вайны

Месца вышэй ад Коўні, там, дзе ў Нёман упадае маленькая рэчка Еся, імператар Францыі абраў для пераходу праз Нёман для галоўнай часткі свайго войска. Напярэдадні, 23 чэрвеня, ён дбайна аглядзеў берагі ракі ў наваколлях Коўні, але лепшага месца знайсці не змог. Пад вечар корпусу Даву, які першым павінен перайсці мяжу, падышоў да ракі і заціх сярод узгоркаў і лясоў. Агнёў не разводзілі, і нішто не паказвала на тое, што праз некалькі гадзін дзесяткі тысяч людзей будуць на другім беразе ракі. У гэтую пару цямнее позна, і таму толькі з прыходам ночы падрыхтоўка пераправы пачалася. У цемры рота сапёраў пераправілася на правы бераг, знайшоўшы маленькую вёсачку, французы ўмацаваліся ў ёй. Калі адзін з казачых раз'ездаў спакойна наблізіўся да іх, рускі афіцэр спытаў, хто яны такія? *"Французы"*, быў адказ. *"Чаго вы жадаеце і навошта вы ў Расіі?"* працягваў пытаць афіцэр. *"Ваяваць з вамі, узяць Вільню, вызваліць Польшчу!"*. Афіцэр не пытаў далей, павярнуў кая, і патруль хутка схаваўся ў лесе.

Сапёры паслалі яму наўздагон некалькі куль. Гэта былі першыя стрэлы той вайны ...

У 11 гадзін вечара 24 чэрвеня тры масты цераз Нёман былі гатовыя, і ледзь пачаў святлець усход, вялікае войска пацягнулася жывой бясконцай стужкай. Напалеон пераправіўся адным з першых. Ступіўшы на непрыяцельскі бераг, ён доўга стаяў каля мастоў, падбадзёрваючы салдат і слухаючы крыкі *"Vive l'Empereur!"*. Потым, прышпорыў кая, ва ўвесь апор паскакаў у лес, доўга імчаўся наперад цалкам адзін ... Нарэшце апамятаўся, павольна вярнуўся да мастоў, і, далучыўшыся да аднаго з гвардзейскіх атрадаў, накіраваўся ў Коўню.

24 чэрвеня у Вільні быў дадзены раскошны бал, на якім Аляксандр І атрымаў весткі пра пераправу Напалеона цераз Нёман. Прабываўшы яшчэ трохі, ён з'ехаў з балу а праз два дні рускі імператар выехаў з Вільні.

Такім чынам Напалеон з войскам перайшоў Нёман каля Коўні 24 чэрвеня, а 28-29 чэрвеня Вестфальскі кароль Жаром заняў Гародню.

Французскае "Вялікае войска" хутка рухалася наперад, і рускія не маглі затрымаць яго наступленне. Ужо 28-га авангард Мюрата наचाваў у Рыконтах, за 20 вёрст ад Вільні. На наступны дзень, 29-га, адбыліся тры невялікіх сутычкі, якія завяршылі Нёман - Віленскую аперацыю, у ноч з 27 на 28 чэрвеня апошнія атрады рускага войска выйшлі з горада, а на наступны дзень Вільня была ўжо ў руках Напалеона.

Вось як апісвае ўваход французцаў у Вільню відавочца гэтай падзеі гісторык М. Балінскі: *"У гэтую ноч амаль ніхто з жыхароў горада не заплюшчыў вочы. Праўда, на вуліцы не было ніякага шуму, але менавіта начны сумны звон зброі, конскі тупат і глухі стук цяжкіх гармат па бруку, часам прыглушаныя галасы камандзіраў напаўнялі жыхам мірных жыхароў, якія, загасіўшы святло і зачыніўшы вокны, прыслухваліся да ўсяго, што*

адбываецца, сочачы за рухамі войска пры бляску зорак і месяца. Да світанку гэты рух некалькі паменшыўся, а пасля сямі гадзін раніцы наступіла нават хвіліна поўнай цішыні. Наперадзе пешыя жаўнеры ішлі або, дакладней, беглі рыс-сю, каб не быць заспетымі ворагам у гэтых цесных вуліцах. Потым рухалася конная артылерыя ... лёгкіх гармат, шэсце замыкала кавалерыя, гусары і чырвоныя гвардзейскія казакі, з якіх кожны трымаў у руцэ пісталет з узвездзеным курком ці аголеную шаблю. Менавіта гэты атрад быў першым, які сустрэўся з французамі на дарозе паміж Рыконтамі і Вільняй. Увесь гэты адыход працягваўся з паўдзінны, а потым на вуліцах зрабілася цалкам глуха і пуста. Нідзе не было відаць ні душы, усе адчувалі, што ў такую раішчую хвіліну было бы небяспечна быць сярод тых, хто кожную хвіліну мог уступіць у бой. Частка насельніцтва не адважвалася высунуцца з хаты, а больші адважныя і маладыя былі ўжо на Пагуляны, каб убачыць Напалеона, а каля яго - сваіх землякоў. Але неўзабаве за горадам, каля 9 гадзін раніцы, было жаслівае гледзішча для жыхароў Сніпішак: казакі запалілі вялізныя хлебныя склады, прыгатаваныя для рускага войска, і Зялёны мост, які яшчэ за дзень да таго быў абвешаны саломай і абліты смалой. У 12 гадзін дня Напалеон уступіў у Вільню, сустрэты велічэзным натоўпам, які вітаў яго, як свайго вызваліцеля ... Першым палком вялікага войска, якія ўступіў у сталіцу Літвы, быў восьмы полк польскай кавалерыі Дамініка Радзівіла. Гэта была адна з урачыстых хвілін у жыцці Вільні і разам з тым гэта быў тонкі тактычны прыём з боку Напалеона, які не рабіў ніякіх аб'яўнак у дачыненні Літвы, але як бы справай сведчыў аб будучыні, пасылаючы вызваляць горад ад рускага валадарства нашчадка літоўскіх князёў. У Панахах Напалеона сустрэла дэпутаты мясцовых грамадзян з ключамі ад горада".

На беразе Нёмана 13 (25) чэрвеня 1812 года. Мастак Х.В. Фабер дзю Фор, 1830-я гг.

Леанід Лаўрэш

Вайна 1812 г. у Літве і на Лідчыне

Ежы Косак. Пераход Напалеона са штабам цераз Вілію 24 чэрвеня 1812 года.

Весткі аб наступе французаў выклікалі сумятню сярод рускага насельніцтва заходніх губерняў. Жыхары паспешліва збіраліся і ўкладваліся, ратуючы сем'і і маёмасць; не маючы належных распараджэнняў, службоўцы не ведалі, што рабіць з казёнай маёмасцю. *"Адправіў з Гародні гарнізонны батальён, усіх земскіх службоўцаў і казённую маёмасць з вялікай цяжкасцю, - даносіць атаман Платаў Баграціён, - таму што нічога не было тут прыгатавана, а некаторыя нават не мелі і загадаў аб адступленні адсюль ... я загадаў ім рухацца на Шчучын, Беліцу, Наваградак і далей да Менска".*

28 чэрвеня 1812 г. у Лідзе камандзір IV расійскага корпуса Дохтураў атрымаў загад рухацца на Вільню. Аднак хутка даведаўшыся, што Напалеон заняў сталіцу Літвы, ён узяў кірунак на паўночны ўсход: Гальшаны - Смаргонь - Данюшава, дзе апынуўся ўжо 30 чэрвеня. За Дохтуравым з-над ракі Лябеды адыходзіў III расійскі кавалерыйскі корпус графа П.П. Палена 2-га, які каля Ашмянаў сустрэўся ў імклівым баі з французскай кавалерыйскай брыгадай К. Пажоля. Раніцай 30 чэрвеня кавалерыя Пажоля, якая ішла з боку Вільні, атакавала пад Ашмянамі атрад прыкрыцця корпуса Дохтурава. 30 чэрвеня ды 1 ліпеня французскія генералы паведамілі Напалеону, што на Лідскай і Ашмянскай дарогах бачны значныя сілы рускіх з усіх трох радоў войскаў: пяхоты, кавалерыі, артылерыі. Гэта былі адступаючыя з-пад Ліды VI пяхотны і III кавалерыйскі корпусы 1-й расійскай арміі. У Гальшанах з'явіўся невялікі атрад расійскага генерала Дорахава (каля 4 тыс. чалавек), гэта быў авангард IV корпуса, які вайна застала каля Аран у Літве. Панядбайнасці расійскага камандавання Дорахаву "забыліся" паведаміць аб пачатку вайны, і ён сам пачаў як мага хутчэй прабірацца на ўсход, атрад адступаў у такім тэмпе, што ў егераў замест поту выступала кроў. Пад час гэтага маршу Дораху страціў ад стомы 60

чалавек. Частку адстаўшых расійскіх егераў злавілі тутэйшыя сяляне і адвялі ў Вільню. 2 ліпеня Вестфальскі кароль Жаром заняў Гародню. Вестфальскі кірасір Рункель адзначыў у лісце да родных, што ўся Гародня выйшла сустрэкаць караля Жэрома з падзякамі і ўшанаваннямі Напалеона. Дэпутаты ад Гародні паднеслі Жэрому ключы ад горада.

На кірунку Гародні - Ліда Жарому Банапарту супрацьстаялі расейскія карпусы Шувалава ў Алькеніках і Дохтурава ў Лідзе. Аднак расейскія войскі пачалі хутка адступаць і толькі пад Ліпнішкамі адбыўся ар'егардны бой паміж французскімі драгунамі і часткамі корпусам Дохтурава. Напрасткі дарога з Гародні да Наваградака ішла праз Шчучын, Жалудок і Беліцу. Дарогу трымалі казаки генерала Платава, якія яшчэ 29 чэрвеня спалілі харчовыя магазіны (склады) ў Лідзе. Па гэтай дарозе наступалі войскі караля Жэрома ў склад якіх уваходзіў і 5 польскі корпус князя Юзафа Панятоўскага разам з 8-м корпусам вестфальскага генерала Вандама.

3 ліпеня асноўныя сілы 2-й рускай арміі Баграціёна адыходзячы, прайшлі Навагра-

дак. У горадзе застаўся афіцэр, які павінен быў падпаліць вайсковы і харчовы склады. Гэта магло выклікаць вялікі пажар, і таму жыхары адкупіліся ад рускага афіцэра вялікай сумай грошай, а для бачнасці пажару падпалілі на гарадской ускраіне некалькі стагоў сена. Праз тры дні ў Наваградак увайшла французская лёгкая кавалерыя з 4-га карпусы генерала Лятур-Мобура.

"Кур'ер Літоўскі" пісаў *"Адступаючы, непрыяцель нясе жорсткія страты. Усюды, дзе ён ужо прайшоў, жыхары паўстаюць і наводзяць парадак. Толькі быў ачышчаны Ваўкавыск, там згуртаваўся ўвесь павет і далучыўся да Генеральнай Канфедэрацыі. У Янаве гараджане перавязалі ўсіх рускіх вяртавых, якія ахоўвалі склады ... і ў цэласці перадалі французскім войскам. Тое самае спрабавалі зрабіць і жыхары Пінска, але сілы непрыяцеля былі занадта вялікія, таму атрымалася вывезці частку харчоў, усё што засталася, было захавана і перададзена генералу Фрэліху ... войскам князя Шварцэнберга".*

8 ліпеня ў Менск уступіў авангард французскага корпуса Л. Даву, які пасля прывітання мясцовай шляхты, сказаў, што войскі Напалеона

прыйшлі не прыгнятаць а вярнуць былую Радзіму.

Войскі генерала Вандама пакінулі аб сабе дрэнныя ўспаміны ў Лідскім павеце праз рабункі. 26 ліпеня Лідскі падпрэфект жаліўся на генерала Вандама, які паслаў салдат рабаваць жыхароў. 28 ліпеня атрад вестфальцаў з 500 чалавек, пад камандаваннем Жулье, спыніўся ў Шчучыне, і хоць салдатам было дадзена ўсё што яны патрабавалі: сена, ялавічына, хлеб, гарэлка, піва - аднак яны з 11 гадзін вечара да раніцы, са згоды сваіх афіцэраў, паварварску пачалі рабаваць хаты. Пры гэтым былі 3 чалавекі забітыя, 2 параненыя, мноства збіта.

Вестфальскі генерал Вандам (Дамінік Жазэф Рэне Вандам (фр. Dominique-Joseph Rene Vandamme, 1770-1830) быў жорсткім салдатам які праславіўся рабаваннямі і непадпарадкаваннем. Напалеон аднойчы сказаў пра яго: *"Калі б я страціў Вандама, дык не ведаў, што б я аддаў, каб зноў яго атрымаць, але калі б меў дваіх, я быў бы змушаны загадаць аднаго расстраляць".* Напачатку паходу ў Расію ў 1812 г. Вандам быў прызначаны намеснікам камандзіра 8-го вестфальскага корпуса Жэрома Банапарт. Але паколькі неспрапрактыкаваны Жаром Банапарт камандаваў групай карпусоў, якія дзейнічалі супраць Баграціёна, Вандам фактычна аказаўся камандзірам корпуса.

Аднак у самым пачатку кампаніі, ў Гародні, Вандам быў адхілены Жаромам Банапартам ад камандавання корпусам з-за рознагалоссяў: жаўнеры яго корпуса былі па-збаўлены рэгулярнага харчавання і не маглі самі здабываць прадукты. Ён меў неасцярожнасць 3 ліпеня напісаць Жарому даволі рэзкі ліст. *"Сір, - пісаў генерал, - беды 8-га корпуса дасягнулі сваёй мяжы, і, калі Ваша Вялікасць не зменіць сумную сітуацыю, у якой знаходзяцца ўсе карпусы, я буду змушаны прасіць дазволіць даць мне іншае камандаванне Немагчыма больш выносіць тое, што дзеецца вакол мяне. Парадак знік, паўсюль пануе*

гвалт". Адпраўляючы гэты ліст, Вандам не ўлічыў, што вестфальскі кароль ужо неаднаразова жаліўся імператару на яго цяжкі характар. Раздражнёны гэтым Напалеон у адзін з момантаў благога настрою дазволіў свайму брату адхіліць камандзіра вестфальцаў.

Жаром Банапарт зняў генерала Вандама з пасады. Генерал прайшоў за войскам да Беліцы, паколькі ён яшчэ спадзяваўся, што яго адноўяць на пасадзе. Аднак Напалеон не змяніў выраку, і потым шмат гадоў мясцовыя жыхары памяталі, што Вандам правёў цэлае лета за 30 вёрст ад горада Ліды, ў маёнтку Лебяды ў абшарніка Горскага. Распавядалі, што Вандам, маючы пры сабе некалькі ад'ютантаў і паўтара дзесяткі салдат, займаўся сельскай гаспадаркай і вырашаў сялянскія справы, як самы клепатлівы гаспадар. Напалеон загадаў яму вяртацца да хаты за тое, што ён не перашкодзіў адыходу войска Баграціёна.

Толькі ў сакавіку 1813 г. Напалеон зноў прызначыў Вандама камандзірам 32-й вайскавай акругі, а 1 ліпеня ён быў прызначаны камандзірам 1-га армейскага корпуса. Вандам зацята ваяваў і патрапіў у палон у бітве пры Кульме 30 жніўня 1813 г.

24 жніўня ў Гродню паступіла скарга ад пана В. Санкоўскага з Навадворскай парафіі Лідскага павету. Аўтар даводзіў, што ў парафіі затрымалася некалькі дзесяткаў французскіх конных егераў з 1-га корпуса Даву. Гэта былі параненыя салдаты альбо тыя, у каго скалечыліся коні. Салдат малады пад час пераследу Баграціёна ды і забыліся. А французы нікуды не спышаліся. Штодзень дванаццаць конных егераў з'ядалі ў пана Санкоўскага 24 пінты збожжа, выпівалі 1,5 гарнцы гарэлкі і абавязкова патрабавалі мяса. Уладальнік маёнтка, які ўжо пацярпеў ад вестфальцаў Вандама, цікавіўся, калі яго пазбавяць гэтага клопату.

26 верасня лідскі падпрэфект данёс у Адміністрацыйную камісію, што атрад французаў з 70 чалавек, праходзячы па шляху ў Гародню праз мястэчка Каменка, размясціўся там на два дні і на працягу гэтага часу рабаваў мястэчка: паўсюдна былі выламяны замкі, у насельніцтва забраны рэчы і харчовыя прыпасы: малако, сыр, масла, сена, авёс у снапах і да т.п. Французы білі сялян шаблямі, паранілі 20 чалавек. Гарадзенскі губернатар Леброн абяцаў падпрэфекту ўсё нарабаванае вярнуць. Для спынення рабункаў, было забаронена без дазволу паліцыі, скупляць у вайскоўцаў рэчы. Урад меў у галоўных гарадах сваіх давераных асобаў. Разрабаваным жыхарам прызначалася дапамога, а 12 снежня было загадана частку выкрадзенай маёмасці залічыць як падатак.

Для мясцовага насельніцтва сітуацыю ўскладнялі дэзертыры рускага войска,

якіх было вельмі шмат, і якія таксама рабавалі мясцовае насельніцтва. "Кур'ер Літоўскі" пісаў: *"Усюды сустракаюцца ў вялікай колькасці рускія дэзертыры, асабліва ў тых мясцовасцях, дзе праходзіў Баграціён. Усе дарогі каля Мастоў, Ружан, Салечнікаў поўныя імі".*

Цікавая гісторыя здарылася з распарадчыкам маёнтка Віктарышкі, які знаходзіцца на дарозе з Вільні на Ашмяну, Пятром Былінскім. У час, калі ён пачуў што французы ўжо ў Вільні, маёнтка рабавалі 63 рускія жаўнеры. Былінскі сказаў ім, што французы побач, і ... параіў рускім ратавацца ў кірунку Табарыйскай плаціны. Калі жаўнеры туды рушылі, ён з сялянамі з Віктарышак заняў дарогу і ... прымусіў рускіх здацца. 55 з іх здалося, а 8 уцякло. Усіх палонных ён адправіў у Вільню і здаў ваенным уладам.

Адраджэнне ВКЛ

1 ліпеня 1812 г. Напалеон падпісвае дэкрэт пра ўтварэнне дзяржавы - Вялікага Княства Літоўскага і фармуе часовы ўрад - Камісію Часовага Ураду ВКЛ (Komisja Rządu Tymczasowego Wielkiego Księstwa Litewskiego). Яна стваралася з 7 камітэтаў на чале кожнага з іх стаяў адзін з сяброў Камісіі: Харчавання і складоў (магазінаў) - Станіслаў Солтан, паліцыі - Юзаф Серакоўскі, вайсковы - Аляксандр Сапега, судовы - Франц Ельскі, унутраных спраў - Аляксандр Патоцкі, асветы і рэлігіі - Ян Снядзецкі. Камісія Часовага Урада з'яўлялася вышэйшай уладай княства, якое складалася з 4 дэпартаменту ўтвораных на месцы былых Віленскай, Гарадзенскай, Менскай губерняў і Беластоцкай акругі. Лідскі павет уваходзіў у склад Гарадзенскага дэпартаменту.

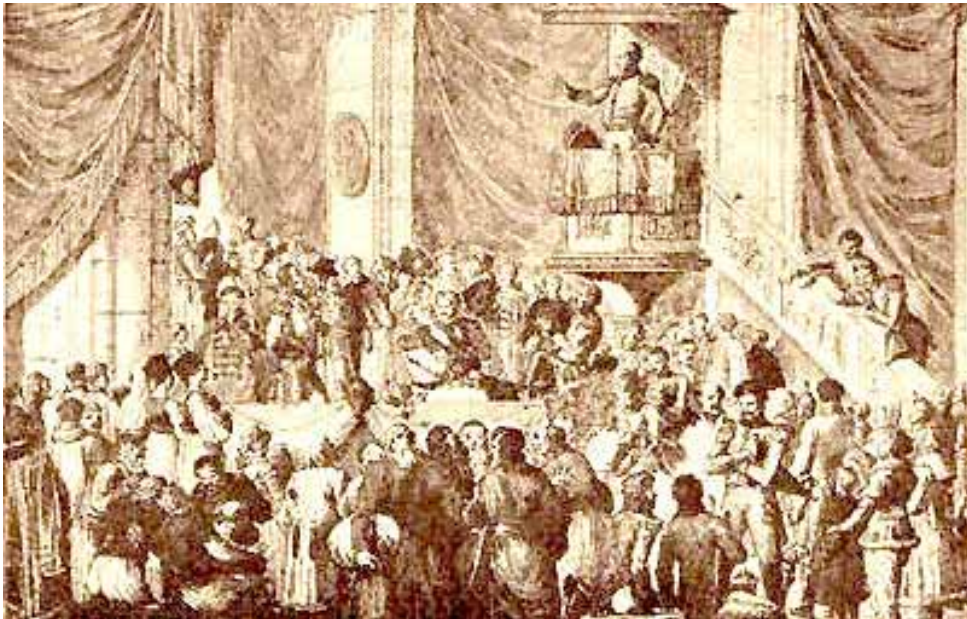

Граф Станіслаў Солтан

Францішак Ельскі

(Працяг у наст. нум.)

Юзаф (Жазеф) Серакоўскі ў Віленскім саборы заклікае 14 (26) чэрвеня 1812 года насельніцтва стаць на бок Напалеона

Леанід Лаўрэш

Вайна 1812 г. у Літве і на Лідчыне

"О год, празваны ў нас і надзвычайным,
І векапомным годам ураджайным!"

А. Міцкевіч (пер. Я. Семяжона.)

(Працяг. Пачатак у
папярэднім нумары.)

Адначасова Напалеон прызначае і вайскоўца генерал-губернатора Літвы, графа Гогендорпа (Hogendorp), як сказана ў дэкрэце, для таго, каб рашэнні ўраду мелі больш моцы бо за імі стаіць камісар Імператара.

Граф Дзірк-ван-Гогендорп, вайскоўцы генерал - губернатар Літвы

Адразу паўсталі два галоўных кірункі дзейнасці: усталяванне законнага грамадзянскага ладу і стварэнне войска.

Сяляне, якія чакалі ад французай волі, пачыналі бунтаваць і адмаўляцца выходзіць працаваць на пана. Хваляванні даходзілі да палення двароў і рабункаў. Рапарт Віленскага падпрэфекта да Часовай камісіі ад 6 ліпеня: "Сяляне хаваюцца па лесе, ... пачынаюць рабаваць, іншыя адмаўляюцца працаваць. Гэта прыводзіць да таго, што войска не атрымлівае неабходнай дапамогі якая яму неабходна, ... гіне ўраджай... што можна прывесці да голаду". Расейская армія адступаючы вывозіла з сабой харчовыя магазіны ці нішчыла іх, пры тым, што харчавання было не шмат, бо 1811 г. быў неўраджай.

Часовы камітэт прымаў меры, каб спыніць марадзёрства жаўнераў і сялянскія хваляванні. 3 ліпеня ва ўсіх дэпартаментх былі створаны адмысловыя камісіі з аднаго старшыні і 4 сяброў, мэтай якіх было падтрымліваць грамадзянскі спакой. Рабаўнікоў і марадзёраў пачалі расстрэльваць на працягу 24 гадзін. Былі ўтвораны "рухомыя калоны"

(colonnes mobiles) па 10 чалавек кожная, пераважна з гвардзейцаў генерала Красінскага ці з жандараў, якія шукалі рабаўнікоў і марадзёраў. Аднак меркаванне, што "ўжо праз 2 месяцы ў краі ўсталяваўся спакойны грамадскі лад", верагодна, не мае рацыі, акрамя жаўнераў дзвюх армій, свой уклад у хвалю гвалтаў унеслі і

вышэйшую ўладу Княства - Камісію Часовага ўраду, а па губернях - Адміністрацыйныя камісіі. Таму князь Антоні Гейдрайц, упаўнаважаны Часовым урадам, прыбыў у Гародню 17 ліпеня і выказаўшы павагу да ўдзельнікаў закрыў Радз Канфедэрацыі. Ён стварыў Адміністрацыйную камісію падпарадкаваную Вільні, першае пасяджэнне якой адбылося 26 ліпеня.

Самастойна паўсталі і павятовыя рады Канфедэрацыі. У Лідскім павеце пад кіраўніцтвам маршалка Ігнацыя Скіндара рада была ўтворана 7 ліпеня. Паўстала на Лідчыне і другая рада сканфедэраванай шляхты - у Жалудку пад кіраўніцтвам графа Рудольфа Тызенгаўза. Сябрамі рады у Жалудку былі: Караль Лясковіч, Францішак Райскі, Ян Лясковіч, Ян Расудоўскі, Сымпліцыян Паплаўскі, Казімір Кастравіцкі, Адольф Шукевіч, Антоні Скіндар, Антон Крыдаль (былы харунжы Літоўскіх войскаў і былы дэпутат Літоўскага трыбуналу), Казімір Камінскі, Юзаф Сангайла, Вінцэнт Сякліцкі (стражнік Мсціслаўскага ваяводства). Сакратарамі канфедэрацыі былі выбраны Ігнацы Чачот і Аляксандр Крыдаль (сын Антона Крыдала). Такім чынам у адным павеце былі створаны дзве Рады. Можна меркаваць што Рудольф Тызенгаўз - чалавек французскай арыентацыі хацеў супрацьпаставіць сваю канфедэрацыю канфедэрацыі ў Лідзе, якая была па яго меркаванні прарасійскай.

Павятовыя рады Канфедэрацыі былі таксама распушчаны, кіраўніцтва паветамі перайшло да падпрэфектаў. Звычайна падпрэфектам становіўся маршалак павету, а калі ён быў не здатны да гэтага, дык падкаморы ці харунжы павету. Падпрэфектам Лідскага павету стаў Ігнацы Скіндар. Абавязкі падпрэфекта практычна нічым не адрозніваліся ад абавязкаў маршалка. Для дапамогі ў справах падпрэфект меў 2-х павятовых радцаў, ён жа кіраваў павятовай паліцыяй. Павятовая паліцыя складалася з інспектараў і іх памочнікаў - сотнікаў і дзесятнікаў. Паліцыя павінна была падтрымліваць грамадскі спакой і права ўласнасці. У гарадах былі арганізаваны муніцыпальныя рады на чале з мэрам. У галоўных гарадах дэпартаменту мэры падпарадкоўваліся адміністрацыйным камісіям, а ў паветах - падпрэфектам. Муніцыпальныя рады кіравалі гарадской маёмасцю, паліцыяй, расквартараваннем войска, "богадагоднымі справамі".

Адным з сяброў Лідскай муніцыпальнай рады стаў Аляксандр Крыдаль - уладальнік маёнтка Мелужын.

29 ліпеня Камісія Часовага ўраду выдала адозву аб выбарах паслоў на сойм канфедэрацыі у Варшаве. Выбары павінны былі адбыцца 15 жніўня, у дзень імянін Напа-

леона. У Лідскім павеце адначасова адбыліся 2 соймікі: першы ў Лідзе пад кіраўніцтвам падпрэфекта Скіндара, другі ў Жалудку пад кіраўніцтвам Рудольфа Тызенгаўза. Але паслы ад абодвух соймаў у Варшаву так і не паехалі.

Да 1812 г. дзякуючы асабістым просьбам сенатара Агінскага і дэлегатаў Віленскай і Гарадзенскай губерняў Сулістроўскага і князя Ксавера Любецкага (са Шчучына), цар Аляксандр I дазволіў плаціць падаткі не срабрам а асігнацыямі, якія мелі значна ніжэйшы курс. З прыходам французай падаткі зноў пачалі збіраць срабрам, што азначала іх значнае павелічэнне. Падаткі збіраліся з вялікай цяжкасцю, аднак у Гарадзенскім дэпартаменце гэтая справа ішла лепей чым у суседзях.

Французскі імператар, указам ад 5 ліпеня загадаў стварыць войска ВКЛ, ён меў вялікую надзею на гэтае войска.

Старшыня Вайсковага камітэта Камісіі Часовага ўраду Аляксандр Сапега запэўніў імператара, што адноўленае Вялікае Княства можа выставіць да 100 000 жаўнераў. Аднак гэта было вельмі цяжка, бо край быў знясілены рэкруцкімі наборамі расейцаў і заняпадам гаспадаркі.

Узорам для арганізацыі і ўзбраення палкоў бралася польскае войска Варшаўскага Княства. Былі ўтвораны 18, 19, 20, 21, 22 пяхотныя і 17, 18, 19, 20 кавалерыйскія палкі. У кожным пяхотным палку па штату павінна было быць 2005 афіцэраў і жаўнераў, у кавалерыйскім (уланскім) 940. Усяго - 14000 чалавек. Акрамя таго, па ўказу Напалеона падпісаным у Смаленску ад 24 жніўня, па 500 літоўскіх рэкрутаў папоўнілі 129-ы лінейны і 2-і літоўскі палкі.

5 ліпеня 1812 г. Напалеон падпісаў загад аб сфармаванні 3-га гвардзейскага лёгкаконнага палка (5 эскадронаў па 2 роты, паспелі сфармаваць 4 эскадроны), які камплектаваўся з добраахвотнікаў - шляхты. У гэты полк запісаліся студэнты Віленскага ўніверсітэта. Штатны расклад палка - 1280 чалавек. У гэты полк залічваліся мужчыны ад 18 да 40 гадоў добрага росту, добраахвотнік павінен быў сам купіць сабе амуніцыю. 3-ці гвардзейскі лёгкаконны полк атрымліваў той жа заробак што і ўсе гвардзейскія палкі французскага войска. Абмундзіраванне было аналагічным 1-му гвардзейскаму палку польскіх уланаў, аднак прыборны метал формы ўстанаўліваўся не белага а жоўтага колеру. Загадам ад 5 чэрвеня на пасадку камандзіра 3-га гвардзейскага лёгкаконнага палка быў прызначаны генерал брыгады Канопка. 4 жніўня Вайсковая камісія Часовага ўраду прыняла пастанову аб наборы 1000 добраахвотнікаў - шляхты для гэтага

Ян Канопка (1775-1814)

палка.

"Кур'ер Літоўскі" ад 24 ліпеня 1812 г. пісаў: "Больш за 300 выдатных юнакоў з'явіліся ў Гародню, дзе генерал Канопка, адзін з герояў Альпыхары, ужо амаль што сфармаваў полк Літоўскай гвардыі".

За фарманне астатніх палкоў Вялікага Княства Літоўскага адказваў Вайсковы камітэт Аляксандра Сапегі (пoтым камітэт узначаліў Стэфан Грабоўскі). Напрыканцы жніўня Напалеон прызначыў камандаванне войска ВКЛ: генерал дывізіі князь Рамуальд Гейд-ройц стаў генералам - інспектарам, генералы брыгады граф Ксаверы Несялоўскі - інспектарам пяхоты, Юзаф Ваўжэцкі інспектарам кавалерыі. Яны склалі штаб войска. Літоўскія палкі не ўваходзілі ў склад польскага войска а падпарадкоўваліся свайму кіраўніцтву, якое ў сваю чаргу падпарадкоўвалася ў вайсковым плане Галоўнаму штабу Вялікай арміі. Па адміністрацыйнай частцы, войска кіравалася Вайсковым камітэтам, за выключэннем гвардзейскага палка Канопкі, які быў часткай Імператарскай гвардыі і насіў французскую трохкаляровую кукарду з белым рыцёрскім мальтыйскім крыжам.

25 чэрвеня 1812 г. Вайсковая камісія Часовага ўраду прыняла пастанову аб наборы рэкрутаў у пяхоту. Неабходна было сабраць у Віленскім дэ-

партаменце - 3000 рэкрутаў, у Беластоцкім - 1500, у Гарадзенскім - 2500 чалавек, у Менскім - 3000 чалавек, усяго 10000 чалавек. Узрост - 17-34 гады, рост не менш за 2 локці і 12 вяршкоў (140 см), тэрмін прызыву - з 5 па 30 жніўня. 1 жніўня была прынята пастанова, якая рэгулявала набор кавалерыстаў: кожны дэпартамент выстаўляў неабходную колькасць уланаў, забяспечваў іх коньмі ва ўзросце ад 5 да 8 гадоў, замест каня можна было заплаціць 500 злотых. Дэпартаменты былі павінны прызваць: Віленскі - 1327 чалавек, Гарадзенскі - 966 чалавек, Менскі - 1307 чалавек, Беластоцкі - 370 чалавек. Усяго - 4000 кавалерыстаў, узросту 18-36 гадоў, рост не меней за 2 локці і 12 вяршкоў (140 см), тэрмін набору - з 11 жніўня па 25 верасня. Адзін цалкам укомплектаваны кавалерыст выстаўляўся з 75-ці дамоў уладальнікаў усіх саслоўяў. Сярод патрабаванняў да рэкрутаў было і патрабаванне каб яны былі мясцовымі, выпрабаванымі людзьмі.

Тэрмін службы ва ўсіх відах узброеных сілаў - 6 гадоў. Вялікая ўвага звярталася на добрыя адносіны да жаўнераў з боку афіцэраў. Абшарнікі, адпускаючы рэкрутаў на службу, абяцалі, што калі жаўнеры будуча добра служыць, даць ім па вяртанні дахаты, зямельны надзел у маёмасць.

Леанід Лаўрэш

Вайна 1812 г. у Літве і на Лідчыне

Кожнаму жаўнеру выдаваўся паёк: 1,5 фунта хлеба, 0,5 фунта мяса, крупы, 0,1 фунта солі, 0,5 кварты гарэлкі (600 г.), на кожнага каня 2 гарнцы аўсу (10 кг.), 10 фунтаў саломы і сена (4 кг.) Збор рэкрутаў праводзіўся хутка і ужо пад канец ліпеня, меней чым праз тыдзень пасля ўказу пра набор, войска налічвала 24000 чалавек. Да сярэдзіны верасня палкі былі амаль што цалкам укамплектаваны.

Палкі фармаваліся ў наступных пунктах: 18-ы полк пяхоты - Вільня, 19-ы полк пяхоты - Расіены, 20-ы полк пяхоты - Слонім, 21-ы полк пяхоты - Беласток, 22-ы полк пяхоты - Менск, 17-ы полк уланаў - Купішкі, 18-ы полк уланаў - Нясвіж, 19-ы полк уланаў - Наваградск, 20-ы полк уланаў - Пінск.

13 чэрвеня былі прызначаны палкоўнікі: 18-ы пяхотны полк - Аляксандр Хадкевіч, 19-ы пяхотны полк - Канстанцін Тызенгаўз, 20-ы пяхотны полк - Адам Бішпінг, 21-ы пяхотны полк - Кароль Пшаздэцкі, 22-ы пяхотны полк - Станіслаў Чапскі, 17-ы полк уланаў - Міхал Тышкевіч, 18-ы ўланскі полк - Юзаф Ваўжэцкі, 19-ы ўланскі полк Канстанцін Раецкі, 20-ы ўланскі полк - Ксаверы Абуховіч. У канцы жніўня Юзаф Ваўжэцкі быў прызначаны інспектарам кавалерыі і атрымаў чын генерала брыгады, таму камандзірам 18-га ўланскага палка стаў Кароль Пшаздэцкі. А 21-шы пяхотны палк узначаліў палкоўнік Антоні Гелгуд.

Граф Міхал Тышкевіч, камандзір 17-га палка Літоўскай кавалерыі

Палкоўнікі павінны былі быць з багатых радоў і мець традыцыйна добры ўплыў на жыццё краю, што давала веры жаўнерам і палягчала мабілізацыю, таксама яны часткова бралі на сябе і фінансаванне сваіх палкоў. Для шыхтавання рэкрутаў і агульнага ваеннага кіраўніцтва ў кожным палку быў прызначаны маёр, які меў баявы досвед.

Паводле пасляваенных падлікаў расейскага гарадзенскага губернатара, з губерні у войска пайшло каля 6400 чалавек, з іх па паставах аб мабілізацыі - 2495 чалавек у пяхоту і 1103 у кавалерыю, астатнія былі дабраахвотнікамі.

Фармаванне войска ішло не толькі з хрысціянскага насельніцтва. У № 60 "Літоўскага кур'ера" была надрука-

Wojśko litewskie. Od lewej: ulani z 19. i 17. pułku ulanów z 1812 r. (Autor: Samanta Glińska)

Літоўскае войска. Злева направа - уланы 19-га (Наваградак) і 17-га (Купішкі) палкоў уланаў 1812 г. Аўтар Саманта Глінская.

Бляха на ківер афіцэра літоўскіх уланаў

Пагоня на ківеры палкоўніка графа Міхала Тышкевіча, камандзіра 17-га палка літоўскіх уланаў

вана адозва Вайсковага камітэта ад 2 жніўня "Да літоўскіх татар", дзе яны заклікаліся фармаваць нацыянальны аддзелы дзеля абароны супольнай Бацькаўшчыны. Амаль што за асабісты кошт пачаў фармаваць татарскія аддзелы, падпалкоўнік Мустафа Мурза

Ахматовіч, які 23 кастрычніка ў № 86 "Літоўскага кур'ера" надрукаваў адозву да адзінаверцаў. Ахматовічу дапамагалі капітаны Мурза Карыцкі і Самуэль Улан. Сваіх афіцэраў Ахматовіч разаслаў да татараў Лідскага, Ашмянскага, Наваградскага, Менскага, Ковенска-

га паведаў для набору жаўнераў. Але Ахматовіч паспеў сфармаваць толькі адзін эскадрон, які ў якасці вышуковага ўліўся ў склад гвардзейскага палка Канопкі.

Загадам ад 1 чэрвеня Напалеон распарадзіўся стварыць народную гвардыю ў Вільні і зацвердзіў яе штат: штаб - 22 чалавекі (6 афіцэраў, 2 унтар-афіцэры, 3 рабочыя, 2 медыкі, 9 музыкантаў), 2 батальёны (1450 чалавек) па 6 рот (у кожнай - 3 афіцэры, 14 унтар-афіцэраў, 2 барабаншчыкі, 100 шарагоўцаў, усяго - 119 чалавек). У гарадах якія раней мелі Магдэбургскае права таксама стваралася Нацыянальная гвардыя з уладальнікаў маёмасці - купцоў, рамеснікаў і г.д. У Гародні нацыянальную гвардыю ў складзе 2 рот (290 чалавек) узначаліў Шастакоўскі. У Лідзе, як і ў большасці іншых гарадоў, стварыць гвардыю не паспелі, аднак камэндантам лідскай нацыянальнай гвардыі быў прызначаны гараджанін Матусевіч (адступіў разам з французамі, і на пачатку 1813 г., як службовая асоба атрымаў з імператарскай касы 300 злотых).

Служба ў нацыянальнай гвардыі была абавязкова для ўсіх гараджан мужчынскага полу якія мелі маёмасць: уладальнікі дамоў і іншай нерухомасці, купцы і рамеснікі узростам з 18 да 50 гадоў, якія не пайшлі на службу ў Літоўскае войска. Трэцяя частка гвардзейцаў атрымлівала вайсковае абмундзіраванне за кошт горада, астатнія куплялі за асабісты кошт. Зброя

Офицер эскадрона Литовских Татар Императорской Гвардии по манускрипту Маркольсхейма

Афіцэр эскадрона літоўскіх татар Імператарскай гвардыі паводле манускрыпта Маркальсхайма

была часткова французкая, часткова - трафейная, расейская. Раз на тыдзень афіцэры павінны былі праводзіць абучэнне сваіх гвардзейцаў.

Нацыянальная гвардыя ВКЛ прызначалася для забеспячэння парадку ў гарадах і аховы важных дзяржаўных і ваенных аб'ектаў, удзелу ў баявых дзеяннях яна амаль што не прымала, за выключэннем віленскай, якая бараніла ў снежні 1812 года свой горад ад рускага войска.

23 ліпеня Камісія Часовага ўраду Вялікага Княства Літоўскага прыняла распараджэнне пра сфармаванне корпуса жандараў. У кожным дэпартаменце прызначаўся начальнік жандармерыі ў чыне палкоўніка, пры палкоўніку былі старшыя афіцэры ў чыне эскадронных шэфіў - па два у Віленскім і Менскім, па аднаму у Гарадзенскім і Беластоцкім дэпартаментх. У кожным дэпартаменце фармавалася адна рота жандараў. Роты камплектаваліся з шляхты, афіцэры прызначаліся Камісіяй Часовага ўраду. Афіцэрам грошы не плаціліся, а шарагоўцы мелі заробак у 1 злот, абмундзіраванне куплялася за свае грошы. Жандары насілі сінія мундзір і райтузы, памяранцавы шалік аксельбанты, чорны ківер з латунёвай бляхай на якой напісана "жандар", скураныя партупея і ладунка на якой змешчаны герб "Пагоня". Хутчэй працэс фармавання жандарскіх рот ішоў у заходніх частках княства. Так, па паваенным данясенні рускага грамадзянскага губернатара Гародні штаты жандарскіх рот у Гарадзенскім дэпартаменце былі ўкамплектаваны з разліку па 107 чалавек у роце, а ўсяго - 856 чалавек. Менская жандармерыя ж налічвала ўсяго 71 чалавек і 19 коней, г.зн. 6,6% ад штатнага складу. Усяго колькасць копуса жандараў складала 1800 - 1900 чалавек замест меркаваных 3541 (10 старэйшых афіцэраў і 33 роты па 107 чалавек). Палкоўнікамі былі прызначаны: у Віленскі дэпартамент Антоні Храпавіцкі, у Гарадзенскі дэпартамент князь Міхал Радзівіл, у Менскі дэпартамент Леў Оштрап, у Беластоцкі дэпартамент Франц Арсеці.

(Працяг у наст. нум.)

Wojśko litewskie. Od lewej: piechur 19. pułku piechoty w kucyku, podoficer 20. pułku piechoty, gwardzista narodowy z Wilna z 1812 r. (Autor: Krzysztof Komarniecki)

Літоўскае войска. Злева направа - пехацінец 19 палка пяхоты ў кужуху (Расіены), падафіцэр 20-га палка пяхоты (Слонім), нацыянальны гвардзеец з Вільні ў 1812 г. Аўтар Кшыштаф Каманецкі.

Леанід Лаўрэш

Вайна 1812 г. у Літве і на Лідчыне

"О год, празваны ў нас і надзвычайным,
І векапомным годам ураджайным!"

А. Міцкевіч (пер. Я. Семязона.)

(Працяг. Пачатак у папярэднім нумары.)

12 жніўня было вырашага сфармаваць 6 егерскіх (стралецкіх) батальёнаў па 6 рот, у кожнай роце па 9 афіцэраў і унтар-афіцэраў і 130 шарагоўцаў. Для фармавання гэтых батальёнаў Вайсковая камісія вырашыла мабілізаваць 2/3 усіх ляснічых Княства, якія не праходзілі дадатковага шыхтавання, бо па сутнасці гэта была ірэгулярная пяхота. Егерам выдавалася зялёнае абмундзіраванне. Зброя - ружжо і сякера. Акрамя харчавання кожнаму жаўнеру плацілі 10 грошаў. Абмундзіраваны яны

Дамінік Еранім Радзівіл (1786-1813). Сын Ераніма Радзівіла і прынцэсы Турн дэ Таксіс, траюраднай сястры імператрыцы Марыі Фёдаравны. Плямяннік Караля Станіслава Радзівіла - "Пане Каханку".

Да паходу Напалеона на Маскву Дамінік Радзівіл быў камергерам двара рускага імператара Аляксандра І. Пры наступленні Напалеона ён прысягае Напалеону на вернасць. У 1812 г. ён на свае сродкі падрыхтаваў полк уланаў для Напалеона І. На чале гэтага палка Дамінік Радзівіл першым увайшоў у вызваленую Вільню.

Удзельнічаў у паходзе на Маскву. Пасля паразы Напалеона, Дамінік Радзівіл быў змушаны пакінуць Радзіму. Ён паспеў з'явіцца ў Нясвіжскім замку і дадаць распараджэнне свайму эканому схавачы княжую скарбніцу ў заадыя абумоўленае месца. Рускія войскі пад кіраўніцтвам адмірала Чычагава, які ўступілі ў Нясвіж, ведалі пра схованку і спрабавалі яе адшукаць.

Памёр Дамінік Радзівіл у Францыі ад ран, атрыманых у бітве пры Ганаў.

За тое, што Дамінік Радзівіл ваяваў на баку Напалеона І, яго маёнткі былі секвестраваны Расійскай Імперыяй.

Угады Вялікай Айчыннай вайны скарбы Радзівілаў, схаваныя Дамінікам, шукалі немцы. Усе наступныя гады пошукам княжага скарбу займаюцца археолагі, чорныя капальнікі і проста авантурнікі.

былі ў зялёную сярмягу з зялёным каўняром і адваротамі, суконныя порткі, скуранныя боты і шапку. У верасні было вырашана ўліць гэтыя батальёны ў склад рэгулярнага войска, у лістападзе з іх пачалі фармаваць два егерскія палкі па тры батальёны, аднак паспелі сфармаваць толькі адзін полк з 1-га і 2-га батальёнаў пад камандаваннем Касакоўскага. 3-ці батальён Плятэра так і не быў уведзены ў склад егерскага палка і да снежня працягваў фармаванне ў Віленскім дэпартаменце. У Гарадзенскім дэпартаменце фармаваўся 4-ты батальён на чале з маёрам Курчэўскім, але да снежня 1812 г. завяршыць яго арганізацыю не паспелі, 5-ы і 6-ы засталіся толькі на паперы. У Гарадзенскім дэпартаменце налічвалася 108 стралкоў, у Лідскім - 84, у Берасцейскім - 20, а ўсяго разам - 212 чалавек.

Ігнат Манюшка атрымаў дазвол сфармаваць за свой кошт кавалерыйскі полк і 22 верасня ў "Літоўскім кур'еры" была надрукавана ягоная адозва, полк атрымаў назву 21-га коннага-егерскага. Камандзірам палка стаў сам Манюшка, які атрымаў чын падпалкоўніка. Рудольф Тызенгаўз пры дапамозе капітана Кастравіцкага за свой кошт сфармаваў у Вільні батэрэю коннай артылерыі. Яна налічвала 124 чалавекі і 131 каня і павінна была атрымаць на сваё ўзбраенне 12 гармат, потым гэтая батэрэя была ў складзе войск Княства Варшаўскага.

Асабіста для Імператара пад кіраўніцтвам князя Агінскага была сфармавана Ганаровая гвардыя з 20 маладых шляхціцаў самых вядомых родаў Літвы, гэтая варта суправаджала Напалеона ў Маскву.

Для забеспячэння харчаваннем, былі створаны вялікія склады ў Лідзе і Наваградку. 8 жніўня Часовы ўрад загадаў стварыць харчовыя склады ў Скідалі, Шучыне, Беліцы і Турцы, кожны на 10000 порцый. 13 жніўня гэтае распараджэнне было зменена, вырашана павялічыць запасы ў Гародні, Лідзе, Наваградку, а ў іншых складах мець сена, салому, гарэлку і жывую жывёлу.

Ладунка афіцэра 19-га палка літоўскіх уланаў

Ліда і лідзяне

Не глядзячы на цяжасці, насельніцтва радавалася.

Геніяльны паэт Адам Міцкевіч, успамінаючы ў сваім "Пане Тадэвушу" 1812 год, пісаў:

Хапае моладзь зброю -

стрэльбы і ягдташы,

А маткі паўтараюць

чутасць з амбона:

"З Напалеонам Бог,
і нам - з Напалеонам!"

Ва ўспамінах самога Міцкевіча, яго сяброў і аднагодкаў захаваліся надзвычай яркія карціны настрояў і чаканняў, звязаных з Напалеонам. Напалеона ў нас чакалі, можа быць яшчэ больш гарача, чым у свой час у Варшаве.

Паўстанец 1863 г. М. Нарбут у сваіх мемуарах "Ліда і Лідзяне" пісаў: "Пад час уваходу ў 1812 годзе ў Літву французаў, амаль уся тагачасная маладая шляхта Лідчыны аб'ядналася пад айчыннымі харугвамі. Некаторыя вярнуліся пакрытыя ранами, іншыя палеглі ў бітвах, а былі і такія, як Каспер Длускі, які падаліся потым у Амерыку і там біліся за свабоду. Длускі, вярнуўшыся з Амерыкі паранены, стаў ксяндзом. Быў пробашчам у Наваградку, а ў 1831 годзе пакінуў месца пробашча і, як каплан мясцовага аддзелу паўстанцаў пад кіраўніцтвам Камішца, сеў на каня. Потым эміграваў з польскім войскам у Францыю. У 1855 годзе пасля амністыі вярнуўся дадому, і тут, у Наваградскім павеце, у свайго ваеннага сябра Уладзіслава Брахоўскага - маршалка Наваградскага, скончыў свой сьляпны жыццёвы шлях".

Дзеля найхутчэйшага стварэння войска Часовы ўрад ВКЛ накіраваў у паветы дэлегатаў "агульна вядомых сваёй верай і патрыятызмам". У паветы: Лідскі, Ваўкавыскі, Наваградскі, Слонімскае былі накіраваны Сегені. У выніку падпрэфект Лідскага павету Скіндар быў адстаўлены, а на ягонае месца прызначаны Райскі. З тэрыторыі Лідскага павету рэкруты ў асноўным ішлі ў два палкі - 20 полк пяхоты Адама Бішпінга з штабам у Слоніме і ў 19 полк уланаў Канстанціна Раецкага са штабам у Наваградку. Стварэнне гэтых палкоў ішло дастаткова хутка. 20-ты полк пяхоты потым меў най-

вялікшую колькасць жаўнераў з усіх літоўскіх палкоў, а полк Раецкага быў гатовы ваяваць ужо ў кастрычніку. Адным з галоўных арганізатараў палка ўланаў быў стары воін, капітан Ксавэры Рымша. Для абмундзіравання палкоў па ўсяму краю вышуквалася сукно, скура і г.д. Таксама лідзяне паступалі на службу ў кавалерыйскі гвардзейскі полк генерала Яна Канопкі, у егерскі батальён, створаны з былых ляснічых, у батэрэю коннай артылерыі Рудольфа Тызенгаўза і ў жандармерыю якую ў Гарадзенскім дэпартаменце ўзначальваў Міхал Радзівіл.

Ігнацы Яцкоўскі ў сваёй кнізе "Аповесць з майго часу", якая доўгі час лічылася мемуарнай, апісаў некалькі эпизодаў з жыцця 19 уланскага палка ў Наваградку якім кіраваў палкоўнік Канстанцін Раецкі: "...ніхто больш удала за Раецкага не мог быць прызначаным на палкоўніка, бо фізічна ён адпавядаў усім патрабаванням, неабходным для рыцара: фігура стройная і здароўе жалезнае. З маральнага пункту гледжання - гэта быў персаніфікаваны розум, які не ведаў аніякае слабасці, аніякага хвалявання; гонару быў незвычайнага, але без абразы для іншых, бо ні з кім не быў запанібрата і ніколі не выказваў свайго меркавання, хоць такое меў, што даказаў не словамі, а справаю. Замкнуты ва ўласнай шкарлупіне, не меў ані зайацых непрыяцеляў, ані шчырых сяброў..."

Пра памочніка Раецкага капітана Рымшу: "Рымша гэтакі ж самы ганарысты, толькі ад прыроды кплівы, ці неасцярожны, як жыхар павяту ведаў Раецкага з дзяцінства; давеўшы сваю мужнасць і цвярозасць розуму ў папярэдніх кампаніях, думаў, што возьме верх над сваім новым палкоўнікам, і сам ... будзе камандзірам палка, пакідаючы тытул Раецкаму. Але апошні адразу разгадаў намеры і на першай нарадзе паказаў столькі ведання палкавое гаспадаркі, што Рымша ў той жа момант зразумеў, што мусіць быць падначаленым".

Раецкі набіраў афіцэраў і ад'ютантаў не рацячыся з Рымшам. Было шмат ахвочых уступіць у полк і нават маладыя сяляне ахвотна становіліся ў шэрагі. Яцкоўскі апісвае навучанне шыхты якое праводзіў капітан Рымша перад першым аглядам свайго палка палкоўнікам:

"Рымша на досвітку сабраў на пляцы сваіх добраахвотнікаў у старасвецкіх кабатах, капотах і сярмягах; а ва ўсім невялікім мястэчку (Наваградку - Л.Л.) адразу стала вядома, што будзе вайсковы парад... Рымша, расставіўшы сваю каманду ў дзве шэрагі і скамандаваўшы: "Направа!", "Налева!", "Крок наперад!", "Крок назад!" - што не лёгка было выканаць згодна, стаў пасярэдзіне і закрываў:

- Увага, полк! Як прый-

дзе камандзір і запытае: "Як маецеся, дзеці?", адказвайце: "Здароўя жадаем камандзіру!" Потым - апусціць рукі малым пальцам да бёдраў (па-польску)! А тым часам у шэрагах адзін другога штурхалі локцямі і пыталіся: "А што гэта ён кажа?"

Зразумеў Рымша, што слова "бёдра" незразумелае для большасці ліцвінаў. Дык сам становіцца перад фронтам, энергічна апускае рукі і крычыць:

- Вось так! Малыя пальцы да клубоў! Не кланяцца нікому, стаячы ў шэразе! Не здымаць шапак! Разумеце цяпер?

А тут, як наперакор, прынамсі, чацвёртая частка навічкоў, мяркуючы, што інструкцыя скончаная, змяніла паставу і, хапаючыся за шапкі ды нізка кланяючыся, адка-зала:

- Разумеем, дабрадзею!

- Стаяць! Стаяць! - крычыць камандант. - А што ж я вам сказаў?

- А пан сказаў "не надзімаць" шапак, - адзваліся тыя, каго ён ляў.

- Ціха! Зважай! Аніякіх ушэрагуразмоваў! Няхай у вас пярэнь лясне, калі не разумеце па-польску! Стаяць проста, вось так!

Ізноў выпрастаўся: - Не кланяцца і не знімаць шапкі! Рукі прыціснуць да клубоў!

Але не было ўжо часу праверыць яшчэ раз гэтыя каманды, бо з Базыльянскае вуліцы ішоў палкоўнік.... Палкоўнік, выступіўшы наперад, выгукнуў, як прадказваў Рымша: "Як маецеся, дзеці?" Але няшмат хто памятаў інструкцыю і адказаў: "Жадаем здароўя камандзіру!" Большасць, схпіўшыся за шапкі, закрывала: "Няхай будзе пахвалёны Хрыстус!" альбо "На веці вякоў. Аман"....

Палкоўнік, нібыта не звязаючы на неналежныя паводзіны, якія ў хуткім часе выправіцца, і не камандуючы: "Крок наперад!", "Крок назад!" - пачаў іх аглядаць з фронту. А заўважаючы людзей са сваіх вёсак, якія стаялі ў адной або другой шэразе, пытаўся: "А ты, Юрка, што тут робіш? І ты, Яська, тут? А ці не пойдзеце дадому сваю раллю араць? Гляньце, і яны сабраліся на вайну! Ідзіце мне зараз жа дадому!" І больш за дзесятак падобным чынам настрашаных, названых па імёнах са смуткам пакінулі шэрагі. Закончыўшы на гэтай селекцыі ўвесь свой агляд, ... дадаў, каб выказаць сваю павагу: Дзякую пану, пан капітан, усё ў парадку, няхай жа іх пан муштруе".

Яцкоўскі апісвае жарт, які ўчынілі аднапалчане над сваім баявым таварышам, лідскім шляхціцам: "У двары Гнаінскіх, які знаходзіўся насупраць французскага кляштару, ... месцілася каля

трох дзесяткаў маладых людзей, сярод якіх быў ... Багушэвіч, юнак з шляхетнае сям'і з Лідскага павету, флегматычнага тэмпераменту, таўсматы; ён вельмі любіў навуку. Анішто пустое яго не цікавіла, і калі іншыя вечарам бавіліся картамі альбо шклянкаю, ён распранаўся, клаўся ў свой ложак ды браў у рукі кніжку, досыць значную колькасць якіх меў з сабою, і чытаў, пакуль не засынаў. ...

Меў ён службу, які чысціў яму адзенне і складаў у парадку, а прачытаныя кніжкі забіраў у клункі.

Пэўнага ранку прыходзіць аднаму з калегаў - Міхалу Корбуту - ідэя пажартаваць з Багушэвіча. Дык паклікаўшы шарагоўца Янкоўскага, які быў на прафесіі краўцом ..., шапнуў яму, каб завузіў Багушэвічу порткі і мундзір, хутка сфастрыгаваўшы івы на баках. ... Калі гэта зрабілі, дык пра ідэю адразу расказалі іншым калегам, каб пераконаваць Багушэвіча, што ён апух.... І дамовіўшыся, у адпаведнасці з гэтым планам, самім удаваць сонных, штурханулі Багушэвіча, каб ён прачнуўся.

Багушэвіч, першы раз у сваім жыцці прачнуўшыся, як яму здавалася, вельмі рана, помсячы за даўнейшыя жарты і турботы, пачаў будзіць іншых, каб уставалі, і кожны абуджаны, нібы спрасонку, праклінаў Багушэвіча, што іх непакоіць, але адзін за другім, як бы нехаця падняўшы на яго вочы, крычалі:

- Што з табою, Богуш? - Бо гэтак яго коратка называлі. - Як ты апух!

Ізноў клаліся спаць. Багушэвіч, якога ўжо столькі разоў раней падманвалі, лічыў гэта за жарт і не верыў гэтаму, бо адчуваў сябе як найлепей (і) ... праз нейкую хвіліну гукнуў лёкая, каб даваў яму апрацаваць.

Той, не ведаючы нічога пра змову, у прастаце душы, падстаўляе яму, як гэта называлася ў той час, панталоны, але нага толькі да паловы ўлазіць, а далей не ідзе.

- Што гэта такое, Янку, - закрываў спалоханы Багушэвіч. - Ці я не апух? ...

- Пакажы мне, ці гэта не чужыя?

А пабачыўшы на падкладцы ўласнаю рукою напісанае сваё імя і прозвішча, упаў на ложак і абліўся потам. Лёкай, які быў моцна прывязаны да свайго пана, трымаючы ў руках тыя няшчасныя порткі, не спускаў з яго вачэй. Урэшце ўстрыможаны пан жасаласна закрываў:

- Янку, я захварэў, кінь тое, што трымаеш у руках, і бяжы на доктара.

Што ён не трацячы часу і выканаў.

Усю тую размову чулі, нібыта сонныя, маладыя свавольнікі, і толькі тады адзін за другім, нібы абуджаючыся, пытаюцца:

- Што з табою, Богуш?

Леанід Лаўрэш

Вайна 1812 г. у Літве і на Лідчыне

Але Багушэвіч ні слова не адказваў ім на гэта, толькі цяжка ўздыхаў. ...

- Ці ж вы не бачыце, што я захварэў?

- Які ты там хворы! - кажуць іншыя. - Аб'ёўся ўчора, а сёння на муштру ісці не хочаш!

На гэты закід Богуш не адказаў.

А тут і доктара прывёў запыханы лёкай. Той, наблізіўшыся да пацыента, пытаецца ў яго паважна:

- Што з панам такое?

Багушэвіч адказвае:

- Я сам не ведаю, але мне здаецца, што гэта вадзянка.

- Хто гэта пану скажаў? - пытаецца доктар.

А ён яму на гэта:

- Навошта пытацца пра тое, што відаць.

Доктар пытаецца, ці баліць яму што. Маркотны Багушэвіч адказвае, што нічога.

Доктар лічыць яму пульс, пульс - добры. Дык пытаецца яго зноў:

- Што ж дало повад думаць, што гэта вадзянка? Ці не саснілася яму гэта?

- Дзе там саснілася! - адказвае Богуш. - Дык жа ногі так апухлі, што не лезуць у порткі.

- Пакажы ж мне, пан, свае ногі.

Богуш, асцярожна адхіліўшы коўдру, выстаўляе сваю мясістую лытку. А тут ужо ўсе калегі абступілі локжак пацыента і пераконваюць, што Богуш прыкідваецца. Доктар паціскаў пальцам у насу і кажа, што цела здоровае, а Богуш сцвярджае іншае.

Тым часам Янкоўскі, уціснуўшыся паміж гледачамі, выцягнуў нітку з аднае і другое калашыны і паклаў порткі на ранейшае месца. Доктар, раззлаваны ... кажа:

- Хто пана ўпаўнаважыў тэрмінова падымаць мяне і весці сюды, калі не было прычыны?

Багушэвіч тлумачыць, што ён апух, і што ягонныя ногі не лезуць у порткі.

Доктар заяўляе, што хацеў бы гэта пабачыць, а пацыент стаіць на сваім, што і спрабаваць няма чаго, бо ён упэўнены ў сваёй апухласці. Нарэшце, каб пераканаць доктара ў факце, кліча Янку:

- Падай порткі! Янка зноў іх падставіў яму, але - О! дзіва! - улезлі ў іх ногі без аніякае цяжасці. Богуш крычыць:

- Янку, што гэта такое?

Янка адказвае:

- Я не ведаю, пане.

- Аднак жа ногі раней не лезлі?

- Не лезлі, пане.

Доктар, страціўшы цяпленне кажа:

- Пане, пан з мяне пажартаваў, а я ў пана не служыў на гэта. Дык заяўляю пану, што буду скардзіцца на яго палкоўніку.

Калегі бяруць на сябе ролю пасярэднікаў і націскаюць на Багушэвіча, каб заплаціў

доктару і захаваў сакрэт. Богуш, які не мог зразумець, што з ім сталася, дастаў дукач, уціхнуў доктару ў руку і, калі той адыходзіў, самым пераканаўчым чынам яго запэўніў, што гадзіну таму на самрэч быў апухлы.

Пасля таго, як доктар выйшаў, - калегі ў смех і сцвярджаюць, што Богушу апыркла ўжо вайсковая служба, і ён хоча вызваліцца ад яе, выдумаўшы сабе хваробу. Але той, засмучаны, не адказвае, спяшаецца з туалета, каб як хутчэй пазбыцца калегі. Моўчкі памыўшыся і выцершыся, ён нападзёла кліча Янку, каб падаваў яму мундзір. Янак падае мундзір, але, уздзеўшы, той не хоча зашпіляцца ніякім спосабам. Дык Богуш крычыць:

- Янку! Што тут за халера? ...

Але цяпер ужо, узяўшыся той мундзір уважліва разглядаць, абодва разам выкрылі нітку-фастрыгоўку, што звужала шво на плячах. Толькі цяпер раз'ясніўся твар Богуша, пачаў ён смяцца разам з іншымі, бо не быў запальчывы, і кіраваўся больш непакоем пра ўласнае здароўе, каб мог служыць Айчыне, чым якою помстаю

... праз два гады шмат хто з тае самае моладзі, жасу ў чыне афіцэраў, пасля завяршэння вайны, вярнуўся дадому аздаблены крыжамі. Між імі быў і Багушэвіч, бо даказаў пры нагодзе, што мог быць мужны, і яго любілі ўсе калегі".

15 жніўня ва ўсіх беларускіх гарадах былі зладжаны ўрачыстасці з нагоды дня нараджэння Напалеона. Пра святкаванні у Лідзе пісаў "Kurrier Litewski" № 68, 1812: "15 жніўня дзень нараджэння і тэзіямнінства Яго Імператарскай Вялікасці, Найўсемеіласцівага Імператара і Караля Вялікага Напалеона, быў адсвяткаваны ў нас у Лідзе з пышнасцю, прыстойнай нашага вялікага збавіцеля. Словам, вымаўленыя гэтым Манархам, што ён уступае ў зямлю Ягелонаў, каб вызваліць яе ад ярма рабства, абудзілі ў жытарах Літвы самыя шчырыя пачуцці адданасці, падзякі, павагі, пакланення і здзіўлення. Пачаўся і скончыўся гэты знамальны дзень наступным чынам: У 10 гадзін раніцы, падпрэфект Лідскага павету, Ігнацы Скіндар, акружаны абыякавымі і мясцовымі службоўцамі розных ведамстваў, адправіўся з прэфектуры ў Фарны касцёл для прынясення самых гарачых малітваў Каралю Каралёў за іуд, створаны Яго творчай правідай для нашай Радзімы.

Шматлікія дамы занялі ў касцэле пярэднія месцы, а натоўп простага народу напоўніў бакавыя прыдзелы. Па знаку, дадзенаму гарматным стрэлам, у Касцёл увайшоў атрад размешчанага ў горадзе 14 палка фізілераў і папыхтаваўся пасярэдзіне касцёла ў два шэрагі. Прыго-

жы выгляд жаўнераў і іх пакарлівых паводзіны перад алтаром Усявышняга расчулілі ўсіх прысутных, якія ўжо больш за дваццаць гадоў не бачылі свайго войска.

Пасярэдзіне храма быў усталяваны транспарант з вензелем Найўсемеіласцівага Імператара і Караля з надпісам пад вензелем: "Magne Cesar! Vive diu felix locuplexque omnium prosperitatum".

Пасля другога гарматнага стрэлу пачалася абедня, якую служыў, са шматлікім клірам, Станіслаў Нарбут, канонік Смаленскі і ён жа пробашч Косаўскі. Падчас набажэнства патрыятычную і адпаведную акалічнасцям прамову сказаў ксёндз Гаўлоўскі, прафесар мясцовай вучэльні піяраў.

Пасля благавення Св. Дароў, пасля трэцяга гарматнага стрэлу, атрад войска выйшаў з касцёла і папыхтаваўся на могілках, дзе Вікенці Нарбут, канонік Інфлянцкі, пробашч і дэкан Лідскі, са шматлікім клірам прасявалі "Te deum", пад бесперапынны салют з гармат і ручной агнястрэльнай зброі. Пасля Набажэнства ўсе прысутныя былі запрошаныя на абед да падпрэфекта.

Увечар, на шырокай Віленскай вуліцы была бачна трохкантовая піраміда, упрыгожаная шматлікімі агнямі.

На пярэднім боку яе гарэў транспарант з вялікім вензелем Імператара і Караля, унізе быў надпіс: "Найяснейшаму, Магутнейшаму, Непераможнаму Герою, Імператару і Каралю, Вялікаму Напалеону, свайму Збавіцелю, зямля магутных некалі Ягелонаў, вышваленая яго магутнай правідай, жніўня 15 дня 1812 г."

На паўночным баку піраміды, на транспаранце, было чатырохрадоўе наступнага зместу:

"За нашу Айчыну велікадушны мсцівец,

Ганарлівай Поўначы магутны пераможца,

Хай польскі Арол і Літвы Пагоня

Служаць тваім намерам, Напалеон!"

На трэцім баку піраміды, звернутай да сцен старажытнага замка, якіх не магло разбурыць амаль пяць стагоддзяў, быў вершаваны надпіс:

"У наших мурах племя Ягелонаў

У пятнаццатых стагоддзі атрымлівала перамогі.

Калі зараз татары ўварваліся ў Радзіму,

Імя ліцвінаў астрашыла ворагаў.

Цяпер прыйшоў герой Сусвету

Вызваліць вас, мужы, ад кайданаў,

Спяшаецца ж на поле славы, Вярніце сабе зямлю,

права і зброю.

Тады рака Лідзея

цякла крывёй чужакоў. Цяпер з ёю змешваюцца

Нёман, Днепр і Дзвіна.

Спраўджваюцца надзеі

Пагоні, Мінув час нашага цяплення."

Пасля новага гарматнага стрэлу, шматлікія дамы і гараджане, быўшыя на абедзе ў падпрэфекта, адправіліся да піраміды, каб каля яе ўшанаваць таго, каму яна была прысвечана. Падчас агляду раздаваліся воклічы: "Жыве, на многія гады, Імператар і Кароль, Наш Збавіцель" і грукатаў салют з гармат і стрэльбаў. Пасля агляду піраміды і надпісаў, падпрэфект, разам з усімі гасцямі, вярнуўся да хаты, дзе адкрыў бал пала-незам.

Вясёлыя танцы працягваліся да вячэры, на якой падпрэфект (пад бесперапынны салют з гармат і стрэльбаў) абвясціў тост за здароўе Найўсемеіласцівага Імператара і Караля. Усе прысутныя па чарзе паўтарылі гэты тост.

Асвятленне і ілюмінацыя вуліц ператварала ноч у светлы дзень. Вароты Фарнага касцёла былі хараша ўпрыгожаны зелянінай і агнямі.

Пасля вячэры бал у падпрэфекта працягваўся да світанку, а крыкі народа: "Жыве Імператар і Кароль, Вялікі Герай, Наш Збавіцель!" спыніліся толькі з уыходам сонца."

У лістападзе падпрэфектам лідскага павету быў прызначаны Раецкі.

Дадам яшчэ некалькі ваенных біяграфій лідзян:

Граф Ваўжынец Путкамер (1794-1850), будучы уладальнік маёнтка Больценікі, муж Марылі Верашчакі, маршалак шляхты Лідскага павету ў 1847-49 гг., як раз паспеў у 1812 г. закончыць філасофска-матэматычны факультэт славуэта Віленскага ўніверсітэта. Як большасць ягоных сяброў, Ваўжынец запісаўся ў зноў створанае войска Вялікага Княства, у гвардзейскі кавалерыйскі полк генерала Канопкі, а потым у полк лёгкай кавалерыі імператарскай гвардыі Вінцэнта Красінскага. Васямнаццацігадовы юнак быў з войскам Напалеона ў Маскве, выжыў у катастрофе на Бярэзі. Адступаючы з войскам каля Вільні, заехаў дахаты і тут захварэў тыфам. А калі вылечыўся, вайна ўжо ішла далёка на захад ад дому. Гонар жаўнера і вера ў зорку Напалеона не дазволілі яму адседзецца ў хаце, праз тылы расейскіх войскаў, абмінуўшы казацкія патрулі, ён прабраўся ў Мерач на Нёмане і ў люты мароз перайшоў Нёман, па спустошанаму вайной краю Путкамер ішоў да сваіх. Час ад часу злізлі з каня і, каб сагрэцца, бег побач. Сілы ўжо пакідалі юнака, калі ён сустрэў інспектара дывізіі кавалерыі, які ехаў у Варшаву ў полк Красінскага. Афіцэр падабраў задубелага маладзёна і давёз яго ў полк.

Малады вайсковец ва-

Апалчэнцы (кантаністы) ВКЛ. 1812 г.

Аўтар Кшыштаф Каманецкі.

яваў усю кампанію 1813 г., трапіў у прускі палон і пасля амністыі, у 1814 г. вярнуўся дахаты ў чыне паручніка. Напалеон застаўся кумірам Ваўжынца Путкамера да канца жыцця, потым ён часта расказваў: "Вы маладыя, не разумееце, што з намі адбывалася... у нас ускіпела кроў, і мы былі здольныя на усё, калі вялікі чалавек ... у шэрым сурдуце галапіраваў перад фронтам нашага палка і паказваўчы на непрыяцеля казаў: "Mes braves et fideles Polonais en avant!"

Параза пад Ватэрлоа прывяла Путкамера да гарачкі, а калі ён пачуў пра вяртанне імператара, так званыя "сто дзён Напалеона", дык ужо прыгатаваў свой уланскі мундзір гатовы быў ехаць ваяваць. Нават будучы ў сталым веку ніколі не мог спакойна расказаць пра тыя часы і пра Напалеона.

Граф Ігнацы Тызенгаўз (1750-1822), палкоўнік і шэф літоўскай гвардыі, за службу Вялікаму Княству Літоўскаму быў узнагароджаны ордэнамі Белага Арла і Св. Станіслава. Пад час Напалеонаўскай кампаніі атрымаў Залаты Крыж Ганаровага Легіёна. Ва ўладанні графа Ігнацыя, апроч Жалудка і Паставаў з навакольнымі вёскамі і фальваркамі, былі дзесяткі тысяч гектараў зямлі і населеныя пункты з тысячамі сялян у розных паветах. Быў жанаты на Марыяне Марыі Пшаздзецкай, меў трох дачок: Юзэфу, Эльфрыду і Эмеранцыю, і двух сыноў - Рудольфа (1783-1830) і Канстанціна.

Граф Канстанцін Тызенгаўз нарадзіўся 3 чэрвеня 1786 г. у родавым маёнтку ў мястэчку Жалудок. Верагодна ў 1804 г. паступіў у Віленскі ўніверсітэт. Любімым выкладчыкам у маладога Тызенгаўза

быў знакаміты батанік Станіслаў Баніфацы Юндзілл. Другім вядомым настаўнікам Канстанціна быў выдатны мастак Ян Рустэм, які ў гэты час працаваў ад'юнктам на кафедры малярства.

У 1812 г. 19-ты пяхотны полк, які фармаваўся ў Расіі, узначаліў 26-ці гадовы палкоўнік граф Канстанцін Тызенгаўз. Яго брат **граф Рудольф Тызенгаўз**, на свае грошы, сфармаваў конна-артылерыйскую роту. Канстанцін Тызенгаўз разам са сваім палком мужна змагаўся пад Вільняй, Кенігсбергам, прымаў удзел у знамятай абароне цвердзі Модлін, а потым і ў бітвах у Германіі. У 1813 г. ён быў узнагароджаны Крыжам Ганаровага Легіёна. Вайна для яго скончылася вясною 1814 г. Канстанцін Тызенгаўз спачатку застаўся ў гарадку Клермон, а пасля ўказу аб амністыі Аляксандра І ад 30 жніўня 1814 г., вярнуўся ў Паставы.

У гэтым 1815 г. Ігнацы Тызенгаўз падзяліў большую частку сваіх уладанняў паміж сынамі. Старэйшы Рудольф атрымаў Жалудок і бліжэйшыя да яго землі, а Канстанцін - графства Паставы з навакольнымі фальваркамі. Менавіта пры Канстанціне быў дабудаваны Пастаўскі палац Тызенгаўзаў. Паўстанцам 1831 г. дапамагаў матэрыяльнымі сродкамі і супрацоўнічаў з Дзісенскім Урадавым камітэтам.

Асноўным заняткам Канстанціна Тызенгаўза стала заалогія, найперш - арніталогія. Ён з'яўляецца бацькам беларускай арніталогіі.

Месцам пахавання К. Тызенгаўза па адной версіі лічыцца родавы склеп у парфіяльным Жалудоцкім касцёле, па другой - крыпта касцёла св. Мацвея ў літоўскім горадзе Рокішкіс.

(Працяг у наст. нум.)

Леанід Лаўрэш

Вайна 1812 г. у Літве і на Лідчыне

**"О год, празваны ў нас і надзвычайным,
І векапомным годам ураджайным!"***А. Міцкевіч (пер. Я. Семяжона.)**(Заканчэнне. Пачатак
у папярэдніх нумарах.)***Ваенныя дзеянні**

Тым часам з усходу пачалі прыходзіць весткі з Вялікай Арміі пра ўзяцце Масквы і пажары, потым аб надыходзе з поўдня рускай Дунайскай арміі Чычагава, пагрозе Менску і камунікацыям. З паловы лістапада весткі перасталі прыходзіць, а 28 лістапада як гром з яснага неба ўсіх ускалыхнуў слых пра адступленне Вялікай Арміі ад Масквы. Пануючым стаў прыгнечаны настрой і страта веры ў перамогу. Па загаду Часовага ўраду на месцах пачалі рыхтаваць фураж і харчаванне для войска, якое, як планавалася, павінна было зімаваць у Літве. Хочучы зрабіць усё, каб нежмяніць сітуацыю, Часовы ўрад выдаў ухвалу аб "паспалітым рушэнні", але часу ўжо не заставалася.

Песня ўланаў Тышкевіча, 1812 г.**17 полк Літоўскай кавалерыі
(Са збораў Івана Луцкевіча)**

Асуд там дзіўнае, куды та ні ўдзіш
Wszystcy boie chłopy, bogato ubrani.
Otam, otam siew komi macie
Przygotuj ja do was jednego ni dacie
Uwazaj mowienie co za figura,
A co za upiśniś, co to za postura.
Stoją na kwadrat, lub też na konie dale
Słyszysz Ułanów Tyśkiewiczo uwalnia.
On zawsze nie ruli i krzygody nie dawa
Przygotuj do nich mow, bo ochota wogla.
Gdy z łosi szlądaję wotragami krajem,
A na nim dźwięczą szlądami lędem.
Bliźniem wotragami krajem nie gęd
Czy na tanyu dźwięcu szlądami krajem.
Dziś wotragami, dźwięczą, co szlądami krajem
I coby ci po ubitach, bo na tanyu dźwięcu
Bo na tanyu dźwięcu szlądami krajem
Tyśkiewiczo Ułanów ja będę kocham.

Пачатак Уланаў Тышкевіча 1812 г.
да пачатку вайны.

Зб. дзеянне Яна Луцкевіча.

Што там за жаўнеры, ці ж гэта не ўланы?
Гожыя ўсе хлопцы, пышна паўбіраны.

Уланы, уланы, сівых коней многа,
Я да вас прыстану, як дасце такога.

Ты зважай, васпане, што там за пастава,
Ну а што за мужнасць, ну а што за слава.

Стануць на пастой, ці там на кватэры,
Тышкевіча ўлана любяць тут без меры.

Крыўды ён не ўчыніць і не зробіць шкоды,
Я да іх прыстану і пайду ў паходы.

Як зсядаюць з коней, звякаюць астрогі,
А дзяўчаты гуртам следам ва ўсе ногі.

Памірала дзеўка, аб адным пытала,
А ці б на тым свеце ўлана не спаткала.

Дзеўчына-дзяўчына, вось душа адлеце,
Што ўжо з тых уланаў ды на там-тым свеце?

- І на там-тым свеце, вам хачу сказаці,
Тышкевіча ўланаў буду я хакаці.

Атрад генерала Касецкага (5 батальёнаў, 4 эскадроны - каля 3500 чалавек) дзеля прыкрыцця, быў накіраваны Менскім губернатарам Бранікоўскім да Новага Свержэня. Тут атрад быў атакаваны войскамі генерала Ламберта, якія колькасна значна пераўзыходзілі атрад Касецкага: раніцай, 13 лістапада, расейскія егеры выбілі Касецкага з занятых пазіцый, на наступны дзень пасля яшчэ адной сутычкі, войскі ВКЛ зноў адышлі (тут 18-ы ўланскі полк супрацьстаяў Жытомірскім драгунам). На працягу 48 гадзін атрад Касецкага быў амаль цалкам знішчаны, рэшта адышла да Менска. Вораг быў значна мацнейшы якасна і колькасна, маладзья, хутка сфармаваныя палкі ВКЛ пакуль што не маглі супрацьстаяць кадраваму войску. Тое ж бачым і ў справе каля Барысава 18 лістапада: палкоўнік Лафіт у сваім рапарце дакладаў аб 2 літоўскіх батальёнах з нізкай дысцыплінай і нізкай баявой загартаванасцю пад час бою.

Гвардзейскі полк генерала Каноўкі быў далучаны да 7-га армейскага корпуса Рэнье. Гэты корпус спачатку дзейнічаў на Валыні, а потым адступіў на Беларусь.

У Слоніме ў 5.00 гадзін раніцы 20 кастрычніка, гвардзейскі полк Каноўкі быў нечакана атакаваны расейскімі войскамі і разбіты расейскім атрадам генерала Чапліца (28-мы і 30-ты егерскія, Паўлаградскі гусарскі, данскі казачы Дзячкіна палкі, тры эскадроны Цярскога драгунскага палка і 13-я конна-артылерыйская рота), які нечакана напаў на Слонім. Гвардзейцы не здолелі ўратавацца і былі разбіты ўшчэнт. Сам Каноўка быў паранены здзіау казачым палкоўнікам Дзячкіным і ўзяты ў палон, у палон таксама трапілі 13 афіцэраў і 253 жаўнеры. Рэшткі гвардзейцаў адступілі, перайшлі па масту цераз Нёман і спалілі мост. Каноўка абвінавачваў у сваім паражэнні мясцовую адміністрацыю і жыхароў, якія не папярэдзілі яго аб надыходзе непрыяцеля. На гэта Чапліц - паляк на расійскай службе - рэзка адказаў, што Каноўка сам "змарнаваў полк і згубіў людзей". Пасля перамогі Чапліц адпачываў у Слоніме ў доме Пуслоўскага. Ён жадаў развіць свой поспех і правяцца праз Беліцу да Ліды, каб фармауюцца ў розных месцах, знішчыць, таксама і магазіны іх забраць на сваю карысць". Аднак Чычагаў загадаў Чапліцу вярнуцца да Ружанаў.

Загадам ад 22 сакавіка 1813 г. гвардзейскі полк Каноўкі быў расфармаваны як самастойная частка, а ў ліпені таго ж года, як 7-ы эскадрон быў далучаны да 1-га гвардзейскага польскага палка. Пасля адрачэння Напалеона, 1-шы гвардзейскі полк вярнуўся на дахаты і ўвайшоў у склад войска Царства Польскага як

Улан ВКЛ

4-ты ўланскі.

Татарскі эскадрон Ахматовіча таксама панёс вялікія страты пад Слонімам, але потым, у снежні 1812 г., бараніў Вільню. Ад эскадрона засталася адна рота, якая ў 1813 г. у колькасці 3 афіцэраў і 15 жаўнераў была далучана да палка польскіх уланаў Красінскага як 15-я рота, потым, 9 снежня 1813 г. нашы татары былі далучаны да 3-га палка гвардзейскіх разведчыкаў і ў ягоным складзе прымалі ўдзел у апошняй бліскучай кампаніі Напалеона 1814 г.

18-ы і 19-ы ўланскія палкі ахоўвалі пераправу цераз Бярэзіну.

Агульную карціну фармавання палкоў пяхоты войска ВКЛ на канец лістапада дае рапарт падпісаны старшынём ваеннай камісіі генералам Стэфанам Грабоўскім.

З табліцы бачна, што да поўнага штату пяхоты (10 380) чалавек не хапала 2697 жаўнераў. Трэба аднак улічваць, што 22 полк да часу складання табліцы быў ужо разбіты і налічваў толькі 83 чалавекі. Рапарт Грабоўскага мае некалькі рэдакцый, трошкі пазнейшая версія рапарта, паказала змены ў дыслакацыі палкоў пяхоты: 18 полк - Салечнікі і ваколіцы, 19 полк - Свеняны і ваколіцы, 20

полк - Ліда і ваколіцы, 21 полк - Кодзень і ваколіцы, 22 полк у дарозе да Вільні.

Напрыканцы лістапада 1812 г. для забеспячэння камунікацый з войскамі Рэнье і Шварцэнберга з Вільні на поўнач былі пасланы тры пяхотныя палкі. 20-ы пяхотны полк заняў Ліду, 21-ы пяхотны полк - Воранава а трэці полк размясціўся ў Рудзішках. Забеспячэнне гэтых салдат было настолькі дрэннае, што расіяне ў снежні 1812 г. знайшлі ў Лідзе 350 хворых салдат 20-га палка ВКЛ. З іх 272 чалавекі напавілася, 60 памерла, а 8 былі яшчэ хворыя нават ў лютым 1813 г. Іх лячылі доктар Янкоўскі і яго вучань Мараўскі.

З 5 на 6 снежня Напалеон перадаў камандаванне войскам аднаму са сваіх лепшых маршалаў Мюрату і ад'ехаў у Францыю ствараць новае войска. 10 снежня ў абароне Вільні разам з французскімі войскамі, прымала ўдзел жандармерыя, і нацыянальная гвардыя палкоўніка Казельскага і егеры. Мюрат пакінуў Вільню і пачаў адход на Коўню. Разам з ім сталіцу пакінуў і Часовы ўрад з архівамі.

Прэфект Лідскага павету адступаў разам з часткамі аўстрыйскага войска генерала Мура. Войскі Мура налічвалі

3 батальёна пяхоты пры 7 гарматах і 8 эскадронаў гусараў Хесен-Хомбургскіх. Некалькі дзён аўстрыйцы стаялі для адпачынку ў Беліцы. За войскамі Мура ішлі расейскія войскі ў складзе 4-га корпуса кавалерыі генерал - ад'ютанта Васільчыкава і казацкія палкі генерал - ад'ютанта графа Ажароўскага.

Ажароўскі 3 снежня ў Лідзе напісаў рапарт генерал - ад'ютанту Васільчыкаву:

"Я з атрадам якім непасрэдна камандую, знаходжуся ў горадзе Ліда, маючы два данскія палкі ў мястэчку Беліца, а адзін у Ішчалне. Аўстрыйскі генерал Мур пакінуў Беліцу трэцяга дня і пайшоў на гасцінцы да Гародні, а прыбыўшы сюды са Слоніма габрэй данёс мне, што там яшчэ знаходзіцца князь Шварцэнберг, але ўсе асобы і лагэрэты ён накіроўвае ў Беласток.

Я ўчора атрымаў загад спыніцца ў Беліцы. Спавод генерал - лейтэнант Канаўніцый піша, што генерал Тармасаў рухаецца з атрадам генерал - маёра Тучкова ад Менска да Новагасвержана, а Ваша Правадхадзіцельства будзеце з лютым атрадам знаходзіцца на права ад мяне, у Матах".

У палове снежня Ажароўскі арганізаваў паштовую сувязь паміж мястэчкам Каменка і Вільняй, праз Шчучын, Ішчалну, Радзівонішкі, Ліду, Жырмуны, Воранава.

Усім войскам не хапала харчавання, захаваўся рапарт палкоўніка расійскіх драгунаў Дзімітрыя Юзяфавіча ад 1 снежня да генерал - ад'ютанта Васільчыкава:

"Розныя часткі войскаў пачынаюць ужо паміж сабой сутыкацца... Сёння ў Табарышках размяшчаецца ляхота 6-га корпуса, у дзвюх вёрстах ад мяне прыбыў атрад Юркоўскага, мноства каманд фуражыраў арміі Чычагава, усе наезджаюць адны на другіх ... такія тры каманды сустрэліся мне на дарозе ... не мелі яны пісьмовага дазволу, і я іх запасы адабраў для нашых войскаў ... заўважыць трэба, што ад Нарвялішак да Вільні наогул ідуць дробныя вёсачкі ... ужо пройдзеныя ... злычыннымі натоўпамі казачых марадзёраў ... Тым часам вельмі багатая крыніца знаходзіцца ... у абшарніка Умястоўскага, які мае двор у Жэмаслаўлі, валодае ён 10 багатымі фальваркамі".

Табліца з рапарта Грабоўскага

Палкі пяхоты	Месца фармавання	Стан палка			Колькасць адсутных ад штату		
		афіцэры	падафіцэры і жаўнеры	разам	афіцэры	падафіцэры і жаўнеры	разам
18 полк	Вільня	64	1854	1918	2	156	158
19 полк	Расіены	51	1694	1745	15	316	331
20 полк	Слонім	59	2009	2068	7	1	8
21 полк	Беласток	43	1844	1887	23	166	189
22 полк	Менск	30	53	83	36	1957	1993
Агулам		247	7454	7701	83	2596	2679

Сутычка

Маршалкам Лідскага павету зноў стаў Аляксандр Нарбут, які 26 снежня 1812 г. у Лідзе атрымаў спецыяльны ліст ад камандзіра II кавалерыйскага корпуса генерал-лейтэнанта Панчулідзева, у якім падкрэслівалася, што А. Нарбут "у дні смутнага часу паехаў у свае вёскі, не займаўся ніякімі справамі, зараз жа аказвае войску разнастайныя дапамогі".

У межах Гарадзенскай губерні пасля вайны 1812 г. знаходзілася каля 2 900 ваеннапалонных напалеонаўскай арміі. Палонныя дзяліліся на дзве катэгорыі: улічаныя вайсковымі і цывільнымі ўладамі і тых, хто адстаў пры адступленні "Вялікай арміі" і шукаў вырашавання ад голаду і холаду ў мясцовага насельніцтва. Жыхары адносіліся да "французаў" лаяльна. Напрыклад, Лідскі земскі суд 23.11.1813 г. даносіў Літоўскаму генерал-губернатару Рымскаму-Корсакаву, што пры пошуку ваеннапалонных у Лідскім павеце ў маёнтку Крупа (зараз вёска Крупава) памешчыка Казіміра Шукевіча быў знойдзены прускі ўраджэнец Віктар Склапоўскі.

Антоні Грымайла - Прыбытка ў артыкуле "Год 1812 у павеце Лідскім" напісаў: "Край адданы на ласку ворага аплакаў свае мары і надзеі і чакаў страшнай помсты за свае дзеянні. Волатўскі сон скончыўся". Нягледзячы на амністыю, якую цар Аляксандр I выдаў 24 снежня, і ў якой ён вызначыў тэрмін вяртання тых, хто ваяваў на баку Францыі ў 2 месяцы (потым гэты тэрмін быў падоўжаны), улады накладалі секвестры і канфіскавалі маёмнасць. Асабліва вылучыліся гэтым віленскія генерал-паліцмайстар Эртэль і губернатар Лапіцкі. Эртэль Ф. падчас вайны праявіў сябе няздольным генералам, аднак пасля вайны ён пачаў слаць даносы ў Пецябург і пачаў рэпрэсіі супраць мясцовай шляхты. Князь Чартарыйскі так характарызаваў гэтага чалавека: "Чалавек бяздушны, без пачуцця справядлівасці, але ад яго залежала жыццё жыхароў Літвы. Меў правы пакараць і выслаць кожнага, хто яму быў не да спадабы, людзі

гінулі не могучы нават даць аб сабе весткі родным".

Разрабаваны і вынішчаны край утрымліваў вялізарныя войскі Расеі. Рэпрэсіі расейскай адміністрацыі адштурхнулі насельніцтва ад супрацоўніцтва, і ў 1813 г. нават пайшлі размовы аб новым паўстанні. Але гадзі зацягвалі раны, жыццё ўваходзіла ў сталае рэчышча.

* * *

А армія ВКЛ працягвала ваяваць. На пачатку 1813 г. дыслакацыя літоўскіх войскаў была наступная:

- Каля Варшавы - 18-ы пяхотны полк Хадкевіча, 20-ы Бішпінга, 21-ы Гелгуда, рэшта 22-га палка Чапскага;

- Накіроўваліся да Варшавы - 18-ы полк уланаў Пшадзецкага, 20-ы полк уланаў Абуховіча, рота коннай артылерыі Тызенгаўза, конна-егерскі эскадрон Манюшкі, 4-ы егерскі батальён Курчэўскага, аддзелы конных жандараў і нацыянальнай гвардыі;

- Да Кёнігсберга адступалі 17-ы і 19-ы палкі ўланаў, 19-ы пяхотны полк Тызенгаўза, рэшта егерскага палка Касакоўскага і батальён егераў Плятара, ад Кёнігсберга войскі пайшлі да Варшавы.

Уся гэтая армія налічвала каля 6000 чалавек пры 2000 коней. У сярэдзіне студзеня 1813 г. Напалеон узяў літоўскія палкі на сваё ўтрыманне: Часовы Урад паведаміў, што літоўскія палкі захоўваюць сваю нумарацыю, але пераходзяць на французскае фінансаванне. Усім чыноўнікам службоўцам адміністрацыі і жыхарам, вымушаным адступіць разам са сваімі войскамі, было прызначана грашовае ўтрыманне ажно да вяртання дахаты.

20-ы полк уланаў быў накіраваны ў Гданьск і злучаны з 9-м польскім палком уланаў. Эскадрон Манюшкі стаў часткай 5-га польскага конна-егерскага палка, артылерыйская рота Тызенгаўза ўвайшла ў склад польскай артылерыі, 17-ы і 19-ы палкі прымалі ўдзел у ваеннай кампаніі 1813-14 г. у Германіі. У ноч з 11 на 12 лютага 1813 г. 17-ы полк уланаў быў атакаваны ў мястэчку Цырк на рацэ

Варце і страціў шмат жаўнераў. У палон патрапіў сам князь Рамуальд Гейдройц, генерал-інспектар літоўскага войска. Полк біўся мужна, бо расейцы нават завысілі ўзровень баявой адзінкі, назваўшы ў "Журнале баявых дзеянняў" полк "двухтысячнай дывізіяй".

Літоўскія пяхотныя аддзелы, у тым ліку і 20-ы полк Бішпінга ў якім было шмат лідзян, увайшлі ў 5-ці тысячную залогу цвердзі Модлін. Цвердзь была адбудавана ў 1811-12 гг. і мела вялікае стратэгічнае значэнне. 6 кастрычніка 1810 г. у запіскі "Аб цвердзях княства Варшаўскага" Напалеон пісаў: "Гэта будзе галоўная цвердзь княства. У ёй можна будзе захоўваць арсенал, артылерыйскія магазіны, правіянт, фураж, і ўсе запасы так, што калі б і Варшава была бы страчана, то гэтая цвердзь засталася б і напавала бы над абодвума берагамі Віслы і Наравы". Расейскае войска ў 50 000 жаўнераў блакавала Модлін, але цвердзь здалася толькі 25 снежня 1813 г., калі войска антынапалеонаўскай кааліцыі было ўжо на берагах Рэйны і рыхтавалася да ўступлення на тэрыторыю Францыі.

17-ы і 19-ы палкі ўланаў прымалі ўдзел у славунай абароне Гамбурга, дзе пераможаныя войскі здалі горад толькі пасля адрачэння імператар Напалеона і асабістага загаду новага караля Францыі Людовіка XVIII.

Пасля вайны літоўскія войскі ўліліся ў склад арміі Царства Польскага.

* * *

Вайна 1812 г. была адной з найбольш хуткіх і разбуральных у гісторыі Беларусі. Яна доўжылася поўгода, але панесеныя страты аднаўляліся амаль чвэрць стагоддзя. Агульныя страты насельніцтва Гарадзенскай губерні ацэньваюцца гісторыкамі ў 8,6%, прычым мужчынская палова насельніцтва страціла 17,7% сваёй колькасці. У 1802 г. шляхта Лідскага павету налічвала 9809 чалавек, Гарадзенскага - 6384. У 1816 г. засталася ў Лідскім павеце 5523, у Гарадзенскім 4357 шляхціцаў. Тут ска-

заліся ваенныя страты, эміграцыя, і ад'езд вялікай колькасці шляхты ў Варшаўскае княства. Сярод мужчынскага насельніцтва губерні па саслоўных групах страты падзяліліся наступным чынам: шляхта страціла - 43,7% сваёй колькасці, мяшчане хрысціяне - 26,67%, яўрэі - 17,64%, сяляне - 14,04%. Агульныя страты мужчынскіх рэзвіскіх душ у Лідскім павеце склалі 21,4%, гэта найбольшыя страты ў губерні (другое месца па агульных страхах мужчынскіх рэзвіскіх душ займаў Наваградскі павет - 14,3%). 3 гарадоў найбольш пацярпелі Кобрын, Ваўкавыск і Ашмяны, якія апынуліся ў эпіцэнтры баёў. У Кобрыне з 1187 дамоў было спалена 927. У Ваўкавыску не засталася ніводнай прыстойнай пабудовы, і павятовыя ўлады вымушаны былі пераехаць у Ізабелін. Цяжка даваўся Бярэсцю, Пружанам, Слоніму, дзе затрымліваліся значныя сілы. Амаль не пацярпелі Гародня і Ліда. У Гародні, як цэнтры дэпартаментна падтрымліваўся адпаведны парадак, а Ліду вялікія войскі абмінулі. У Літоўска-Гарадзенскай губерні па ўказу ад 5.10.1809 г. былі канфіскаваны маёмнасці 50 абшарнікаў (у Гарадзенскім, Ваўкавыскім, Наваградскім паветах - у 7 абшарнікаў, Лідскім - 19 абшарнікаў, Слонімска - 9 абшарнікаў, Кобрынскім - 1 абшарніка). Сярод падпаўшых пад канфіскацыю на Лідчыне былі браты Іван і Ануфры Шукевічы, Леанард і Фелікс Лясковічы, Ваўжынец Пуктамер. 12 (24) снежня 1812 г. Аляксандр I выдаў маніфест, у якім дараваў ліцвінам удзел у вайне на баку французай, але папярэджаў тых, хто не вернецца на працягу двух месяцаў дадому і застанеца на службе у "нашых непрыйцеляў" пра канфіскацыю маёмнасці. 24 кастрычніка (5 лістапада) 1813 г. быў прыняты царскі ўказ пра такую канфіскацыю. У 189 уладальнікаў было канфіскавана 234 маёнткі з агульнай юлькасцю сялян 42527 рэзвіскіх душ мужчынскага полу. Па паветах размеркаванне складалася такім чынам: Лідскі - 101 маёнтак з колькасцю 14 287 душ; Навагрудскі - 70 маёнткаў, 15 999 душ; Ваўкавыскі - 22 маёнткі, 2 850 душ; Слоніmsкі - 15 маёнткаў, 3 682 душы; Гарадзенскі - 12 маёнткаў, 546 душ; Берасцейскі павет - 7, 3926 душы; Кобрынскі - 5, 1133 душы; Пружанскі - 2, 104 душы. У Лідскім павеце найбольш пацярпеў князь Дамінік Радзівіл - 18 маёнткаў з 5975 душами. У Лідскім павеце землі канфіскавалі ў графіні Ганны Патоцкай (17 маёнткаў, 2075 душ), графаў Людвіка Паца (6, 1147), Рудольфа Тызенгаўза (7, 1001), Аляксандра Хадкевіча (1, 684), князя Міхала Радзівіла (8, 1200).

Лепшыя сыны Вялікага Княства Літоўскага дзеля адраджэння Бацькаўшчыны сталі пад сягій кааліцыі дзяржаў, якой кіраваў Напалеон. Але ў 1812 г. зорка Напалеона ужо схілялася. Паразай скончылася другая, пасля паўстання 1794 г., спроба адраджыць дзяржаўнасць, наперадзе былі паўстанні 1831 і 1863 гг.

АБ БЕЛАРУСКА - ФРАНЦУЗСКІХ УЗАЕМААДНОСІНАХ ПАДЧАС І ПАСЛЯ БЯРЭЗІНСКАЙ ТРАГЕДЫІ

У гэтым годзе спаўняецца дзвесце гадоў ад таго часу, калі Напалеон здзейсніў свой паход у Расію. Гэтая падзея важная для нацыянальнай свядомасці і памяці не толькі французай і рускіх, але і беларусаў. Для беларусаў таго часу Напалеонаўская кампанія 1812 г. вылілася фактычна ў грамадзянскую вайну. Амаль аднолькавая колькасць ліцвінаў-беларусаў змагалася як на баку Аляксандра I, так і на баку Напалеона Банапарта. Французска-расійская вайна 1812 г. прынесла нашаму краю вялікія матэрыяльныя і людскія страты. Таму ніякая іншая падзея першай паловы XIX ст. так глыбока не запала ў памяць беларусаў, як Напалеонаўскі паход ў Расію ў 1812 г. Шэраг падзей гэтай вайны асабліва запамніўся французам, рускім і беларусам, у тым ліку бітва і пераправа французскай арміі ў лістападзе 1812 г. на р. Бярэзіна ля в. Сцюдзёнка (рус. Студёнка). У французскай нацыянальнай свядомасці і памяці бітва і пераправа на р. Бярэзіна Напалеонаўскай арміі лічацца такімі ж важнымі, як і Барадзінская бітва.

Значная частка беларускага грамадства (шляхта, гараджане і некаторыя іншыя) спадзявалася з Напалеонаўскай кампаніяй 1812 г. адраджыць даўняе беларускае або беларуска-балцкае гаспадарства -- Вялікае Княства Літоўскае. І ў некаторай ступені іх спадзяванні апраўдаліся: Напалеон стварыў на заходнебеларускай і часткова балцкай (або балтаславянскай) частках б. ВКЛ дзяржаўнае ўтварэнне "Вялікае Княства Літоўскае", а на ўсходнебеларускай - "Беларусь". Праўда, гэтыя дзяржаўныя гаспадарствы знаходзіліся пад поўным пратэктаратам французскай адміністрацыі. Кажучы пра "Вялікае Княства Літоўскае" часоў Напалеона, варта заўважыць, яно мела распаўсюджанне і ў тым славяна-балцкім рэгіёне б. ВКЛ (Вільня і Віленскі край), дзе з даўніх часоў (XI - пачатак XIX ст.) адчуваўся значны або вялікі славянскі (беларускі, пазней польскі, расійскі) гістарычны, культурны і моўны ўплыў, інтэнсіўна ішоў працэс славянізацыі (абеларушвання і апалечвання балтаў). У дадзенае дзяржаўнае ўтварэнне, дарэчы, не была ўключана жамойцкая частка б. ВКЛ. І гэта ў пэўнай меры сведчыць, што французская і беларуская эліта і грамадскасць пад Літвой. На самай справе ў XV -- пачатку XIX ст. Жамойць фактычна не лічылася славянскай часткай ВКЛ, жыхары яе аж да 40-х гадоў XIX ст. не называлі сябе літоўцамі. На ўсходняй жа частцы беларускага этнічнага абшару было створана дзяржаўнае ўтварэнне, якое насіла найменне "Беларусь". Назвы гэтых утварэнняў сведчаць, што заходнебеларускі этнічны абшар, у тым ліку славяна-

балцкі Віленскі край і Вільня, ў тых часы насіў найменне "Літва", а ўсходнебеларускі абшар - "Беларусь".

Я. Тышкевіч у кнізе "Апісанне Барысаўскага павету" (Вільня, 1847), пішучы пра французай, якія засталіся пасля падзей 1812 г. на нашым этнічным абшары, называе яго Літвой. Замацаванне за заходне-і цэнтральнабеларускай часткамі наймення "Літва" тлумачыцца гістарычнымі, ваенна-палітычнымі, эканамічнымі, этнічнымі і іншымі фактарамі. Калі заходне-і цэнтральнабеларускія землі пачалі іграць дамінантную ролю сярод усіх беларускіх зямель у ВКЛ, то і найменне "Літва" пачало адносіцца пераважна да іх, а таксама да ўсходніх і паўднёва-ўсходніх зямель сучаснай Літвы. Апошнія (балцкія землі - *А.Л.*), дарэчы, з даўніх часоў знаходзіліся пад моцным беларускім гістарычным, культурным і моўным уплывам.

Шмат публікацый прысвечана бітве і пераправе Напалеонаўскай арміі на р. Бярэзіна і іх наступствам для французай, рускіх і беларусаў. Аднак сярод іх асабліваю цікавасць уяўляе гістарычна-этнаграфічны нарыс Яўстаха Тышкевіча (выйшаў у свет на польскай мове), пра які мы згадалі вышэй. Гістарычная яго частка была перакладзена на рускую мову зусім нядаўна і надрукавана ў 2008 г. (гл.: Тышкевич Е. П. Описание Борисовского уезда (историческая часть).- Борисов, 2008- 147 с.). У працах беларускіх аўтараў пры даследаванні бітвы і пераправы французскай арміі на р. Бярэзіна ля в. Сцюдзёнка выданне Тышкевіча 1847 г. амаль не ўлічваецца.

А яно варта нашай ўвагі. Бо ў гэтай кнізе Я. Тышкевіч як ніхто іншы з польска-беларускіх даследчыкаў сярэдзіны - канца XIX ст. даў глыбокую і праўдзівую карціну бітвы і пераправы французскай арміі ля згаданай вышэй вёскі, паказаў страшэнныя пакуты не толькі мужчынаў-французаў, але што важна жанчын і дзяцей гэтага этнасу (а ім даводзілася найцяжэй), паводзіны і дзеянні мясцовага беларускага насельніцтва пад час бітвы і пасля яе. Але, бадай, самае важнае для нас - адпостраваў працэс паступовай асіміляцыі французай у мясцовае насельніцтва (беларусаў), страта імі (французамі) сваіх звычаяў, мовы, нацыянальнай самаідэнфікацыі, указаў на іх становішча ў грамадстве, прафесіі і спецыяльнасці, якімі яны валодалі або авалодалі пасля вайны падзей 1812 г., пасільны ўклад у гістарычна - культурныя працэсы на Літве (Беларусі). На самой справе, аж да пачатку XX ст. у беларусаў можна было сустрэць французскія прозвішчы або славянскія прозвішчы з французскімі каранямі. Ды і цяпер яны часам трапляюцца ў нашага народа.

(Заканч. на стар. 8.)